שריפת התלמוד באיטליה

במלאת ארבע מאות שנים לגזירה

מאת

אברהם יערי

הוצאת ספרים אברהם ציוני, תל־אביב תשי"ד

נדפס בישראל תשי"ד
Printed in Israel, 1953

דפוס „תרבות" תל־אביב, דרך שלמה 56

פרקי הספר

ביום א׳ דראש-השנה של שנת תשי״ד הבאה עלינו לטובה תמלאנה ארבע מאות שנה לשריפת התלמוד באיטליה. גזירה זו זעזעה עד היסוד את בית ישראל באיטליה ואף בארצות שמחוצה לה. הרגש הרגישו קהילות ישראל שאין כאן גזירה ככל הגזירות שהתנסו בהן בכל ימי גלותן, גזירות של השפלה, של גירוש, של איבוד ממון, או אף של איבוד נפשות, אלא התנקשות מכוונת בנפש האומה כולה. ידוע ידעו שיש כאן כוונה של צרים לערער את קיום האומה מתוך נטילת נשמתה.

הגזירה היתה חלק מתנועת הריאקציה נגד הרפורמה הלותרנית, תנועה שהתגבשה עוד בשנת ש״ב (1542) עם יסוד משפט אינקביזיציה ברומא, בצלמה של האינקביזיציה שנתכוננה בספרד ששים שנה לפני כן. אינקביזיציה זו, אף שהיתה מכוונת כלפי נוצרים-״כופרים״ בלבד ולא כלפי ״בלתי מאמינים״, הורגשה עד מהרה גם בחיי היהודים. תנועה זו נתגברה ביחוד לאחר שנבחר יוליוס השלישי לאפיפיור ביום 7 בפברואר 1550 (ש״י).

אולם עילה ישירה לגזירה שימשה מלחמת-התחרות בין שני נוצרים בעלי בתי-הדפוס הגדולים בויניציאה שהדפיסו ספרים עבריים, מארקאנטוניו יושטיניאני ואלויזה בראגאדיני וסוכניהם היהודים. הריב פרץ לרגל התחרות בין שני בתי הדפוס שהדפיסו בבת-אחת בויניציאה את ״יד החזקה״ להרמב״ם עם נושאי-כליו בשנת ש״י (1550) [1]. שני המדפיסים

1. הדי מחלוקת זו הגיעו עד ר׳ משה איסרלש בקראקא (עיין שאלות ותשובות הרמ״א, סימן י׳).

הלשינו זה על זה בפני האפיפיור ברומא, שהם מדפיסים בבתי־הדפוס שלהם ספרים עבריים שיש בהם דברי גידוף על הדת הנוצרית. ושניהם לא התקשו למצוא יהודים מומרים שהיו מוכנים להעיד על אמתות הלשנתם. המומרים שפכו את ארסם במיוחד על התלמוד שנדפס שנים מעטות לפני כן, בשנות ש״ו—שי״א (1546—1551), בבית־דפוסו של יושטיניאן בויני־ציאה. החשובים שבין המומרים הללו היו: יוסף מורו צרפתי (שנקרא בנצרותו אנדריא דיל מונטי), חננאל די פוליניו, ושלמה רומאנו. האחרון היה בן בתו של המדקדק ר׳ אליהו בחור. דבריהם של המומרים נכנסו באזני האפיפיור, והוא מינה ועדת־חשמנים והטיל עליה לבדוק את הספרים העבריים ולחוות דעתם עליהם.

ביום 12 באוגוסט 1553 (ב׳ באלול שי״ג) הוציא האפיפיור צו אל הנסיכים, ההגמונים ומועצות־הערים להחרים ולשרוף את שני התלמודים. היהודים נצטוו למסור את ספרי־התלמוד שברשותם, ואם לאו יענשו בהחרמת רכושם. וכן נאסר על הנוצרים לקרוא בתלמוד, להחזיקו ברשותם, או לסייע ליהודים בכתיבתו והדפסתו. עם פרסום הצו ציוו ראשי העיר רומא מיד לחפש בבתי היהודים. המחפשים לא הבחינו, כמובן, בין ספרי התלמוד ושאר ספרים, והוציאו את כל הספרים העבריים מבתי היהודים וסחבום אל ככר Campo de' Fiori.

בינתים תפסה האינקביזיציה נזיר פרנציסקני שהתגייר, ושמו קורניליו ממולטאלצינו, ודנתה אותו לשריפה. חמשה ימים לפני שריפת התלמוד ברומא בככר הנזכרת, נשרף באותה ככר הגר על קידוש השם. מאורע זה הלהיב ביותר את רוחות הנוצרים ברומא, והיהודים ראו בו הקדמה לשריפת התלמוד.

ביום א׳ דראש השנה של שנת שי״ד, שחל אז ביום 9 בספטמבר 1553, הועלו על המוקד באותה ככר ברומא ספרי־

התלמוד וגם המשנה, עין יעקב ושאר ספרים עבריים במספר רב. האינקביזיציה פרסמה מיד צו שבו תיארה את מעשה־השריפה ברומא ודרשה מכל השליטים, ההגמונים והאינקביזי־טורים לילך בעקבותיה. עד מהרה התפשטה הגזירה בשאר ערי איטליה. עוד באותו חודש, בחג הסוכות, נשרפו הספרים בבולוניא, ובחודש שלאחריו, ביום י״ג וי״ד במרחשון, בויניציאה, ובחודש שבט באנקונה, וכן בפירארה, ראוֶינה, מנטובה ובכל גלילות רומאנייא. מאיטליה נתפשטה הגזירה גם לאיי הים, קורפו וקנדיאה, שהיו אז תחת שלטון ויניציאה.

וסימן נתנו לשנת הגזירה: כי המר שד״י לי מאד (רות, א׳ כ׳), או: והיה שד״י בצריך (איוב, כ״ב, ה׳).

הגזירה לא הגיעה אז לצפון איטליה, לדוכסות מילאנו ומונפיראטו. דוכסות מילאנו היתה בימים ההם תחת שלטון ספרד שנלחמה באפיפיור ולא היתה נוטה ביותר לקבל על עצמה את פקודותיו. בקרימונה יכול היה איפוא הרב ר׳ יוסף אוטולינגי להמשיך את פעולת ישיבתו הגדולה שם. בינתים נחלפו האפיפיורים ברומא, ועל כסא יוליוס השלישי ישב (ביום 23 במאי 1555) החשמן קראפה, המעורר את תנועת הריאקציה הקתולית, ונקרא בשם פאולוס הרביעי. הלחץ על צפון־איטליה התגבר. ובשנת שי״ט (1559), חמש שנים לאחר שריפת הספרים ברומא, נשרפו גם בקרימונה ספרי תלמוד ופוסקים לרוב, ופעולת הישיבה נפסקה. אף כאן היתה עילה ישירה לגזירה מחלוקת שבין רב העיר ר׳ יוסף אוטולינגי ובין אחד מבני הקהלה. ואף כאן היה יד מומר באמצע, הלא הוא ויטוריו אליאנו, אף הוא בן־בתו של ר׳ אליהו בחור, ואחיו של שלמה רומאנו הנזכר לעיל.

שריפת התלמוד באיטליה עשתה רושם קשה אף בקצת חוגים של נוצרים נאורים. המלומד הנוצרי אנדריאס מאסיוס

(Andreas Masius) כתב במכתבו לחשמן פיגינוס: "כבר כתבתי ותיארתי במקום אחר את התמרמרותי על פסק־הדין הזדוני כנגד התלמוד של היהודים. בכל עת שאני מהרהר בדבר, אני מרגיש עינויי־גיהנם, שביססתם את פסק־הדין על תלונותיהם של שני אנשים [המדפיסים בויניציאה] שמקורן ברדיפת־בצע ועל עדותם של יהודים־נוצרים (אם ראויים הם לשם זה) שנשכרו על־ידי שני מוכרי־ספרים מויניציאה השונאים זה את זה, לקלון־נצח של הכסא האפוסטולי".

בעזרת אנשים בעלי דעות כאלו עלה בידי היהודים להציל את שאר ספריהם. כי אותם הכוחות החשוכים שברומא שהביאו, בעזרת המומרים, לידי שריפת התלמוד, לא הסתפקו במה שהשיגו, אלא התאוו להרחיב את הגזירה על ספרי היהודים כולם. אולם גם יהודי איטליה, שהתאוששו בינתים מן המכה הקשה, לא טמנו ידם בצלחתם ועמדו בפרץ כדי למנוע שריפת ספרים אחרים, ולבסוף הצליחו למנוע את הרחבת הגזירה. וביום 29 במאי 1554 (שי"ד) הוציא האפיפיור יוליוס השלישי צו שבו נצטוו היהודים למסור את כל ספרי התלמוד ושאר הספרים שמדובר בהם נגד הנצרות. ואילו שאר הספרים יישארו בידיהם. באותו צו נקבעה גם צנזורה קבועה לשם מחיקת דברים נגד הנוצרים הבאים בספרי היהודים. צנזורה זו שימשה אמנם מקור צרות ופגעים ליהודים היושבים בארצות הנוצרים במשך שנים רבות. ואף על פי כן קיבלו יהודי איטליה את צו האפיפיור בשמחה, כי על־ידו ניצלו כל שאר ספריהם חוץ מהתלמוד.

רגשי הסכנה המשותפת ליהודי איטליה הולידו את הצורך בכינוס ועידת־רבנים, שנתכנסה בפיראררה ביום כ"א בתמוז שי"ד (21 ביוני 1554). בועידה הוחלט על שורה של תקנות לחיזוק הקהילות, ובכללן, שאין להדפיס ספר עברי ללא הסכמה

תחילה של שלשה רבנים מוסמכים ושל ראש הקהל. וכן נאסר על כל יהודי לקנות כל ספר שנדפס ללא רשות והסכמה. היתה זו צנזורה עצמית שהטילו יהודי איטליה על עצמם, כדי שלא ליתן פתחון-פה למשטינים. תקנות אלו נשארו בתקפן עד למאה השמונה-עשרה [2].

לאחר הגזירה נתמעטו ספרי-התלמוד ביותר באיטליה, כי רובם נשרפו וחדשים אסור היה להדפים, ורק יהודים מעטים במקומות נידחים עוד החזיקום ברשותם בסתר מתוך סכנת-נפשות. אולם לא באיטליה בלבד הורגש הדבר, אלא בכל קהילות ישראל, שכן היתה אז איטליה מרכז למעשה-הדפוס העברי לעולם כולו, ובה נדפס התלמוד לפני הגזרה חמש פעמים: פעם ברובו ע"י בני שונצינו בערים שונות באיטליה, החל משנת גמר"א, היא רמ"ד (1484), וארבע פעמים הש"ם כולו בויניציאה (מהם שלש פעמים בדפוס בומבירג ופעם אחת בדפום יושטיניאן). בויניציאה נטבעה בשנת ר"פ (1520) המטבע של „דף הגמרא", כפי שהוא מופיע ברוב מהדורות הש"ם עד היום, ומאז נדפסה כמעט כל מהדורה דף על דף לפי דפום ויניציאה. המהדורה האחרונה של התלמוד שנדפסה בויניציאה בדפום יושטיניאן ושנסתיימה בשנת שי"א (1551), היינו סמוך לזמן הגזירה, לא הספיקה להתפשט בעולם, וחלק גדול מהטפסים שהיו מונחים במחסני המדפים בויניציאה הועלה על המוקד. גם מהדורת התלמוד החדשה שבהדפסתה התחיל המדפים הישיש ר' טוביה פואה בסביו-ניטה שנה אחת לפני הגזירה, ושממנה הספיק להדפים רק מסכת קידושין והרא"ש למסכתות אחרות, נפסקה בראשיתה ואי-אפשר היה להמשיך בה. הפסקת הדפסת התלמוד באיטליה הורגשה איפוא בכל קהילות ישראל.

2 תקנות חכמים, מהדורת יצחק ברוך הלוי מפיראַרה. בראדי תרל"ס.

אולם תשובת בית ישראל לא איחרה לבוא, והיא באה בבת-אחת משני המרכזים הגדולים של ישובים יהודיים בימים ההם, מפולין ומתורכיה. בפולין התחילו להדפים את התלמוד בלובלין בשנת שי"ט (1559), ובתורכיה התחילו להדפים את התלמוד בשנת ש"ך (1560).

ואף יהודי איטליה עצמם לא נתייאשו מהתקוה שיעלה בידם למצוא שעת-כושר לחזור ולהדפים את התלמוד בארץ-מושבם. לשעת-כושר כזו הוצרכו לחכות למעלה משלשים שנה. בשנת שמ"ה (1585), בימי האפיפיור סיקסטוס החמישי, נראתה להם השעה כשרה לכך. אז נתאחדו כמה קהילות באיטליה לשם פעולה משותפת, ואף הטילו מס-רכוש מיוחד על האמידים שבקהלות לשם כך. המשא-והמתן נמשך, וחמש שנים לאחר מכן כבר עמד התלמוד להדפס וכבר באו לידי הסכם עם המדפים בנוגע לתנאי התשלומים, אולם בינתים מת האפיפיור סיקסטוס החמישי והתקוה נגוזה. ושוב נתחדשה התקוה זמן קצר לאחר מכן, בימי גריגורי הארבע-עשרה (שהיהודים תמכו בבחירתו כדי שיוכלו להגיע בעזרתו למלא חפצם ולהדפים את התלמוד), אולם אף הוא לא האריך ימים על כסא פטרום, ובשנת שנ"ב (1592) נגוזה התקוה לחלוטין. ובמשך ארבע מאות השנים האחרונות לא נדפס עוד התלמוד באיטליה, שהיתה ערש הדפסתו לפנים.

משנתיאשו יהודי איטליה מהדפסת התלמוד הגיבו על הגזירה לפי דרכם. מאחר שלא יכלו להחזיק את ספרי-התלמוד בביתם, ולא כל שכן להדפיסם, התחילו מדפיסים אותם הספרים שיש בהם למלא במדת-מה את מקומו. בחמש השנים שלאחר הגזירה הדפיסו פעמיים את האלפסי, שהוא קיצור התלמוד, פעם בסביוניטה בבית המדפים ר' טוביה פואה (שהוכרח להפסיק את הדפסת התלמוד) בשנות שי"ד—שט"ו (1554—

1555), ופעם שנית בריווא די טרינטו בשנת שי"ח (1558).
וכן הגיעו אז בבתי־המדרש באיטליה לחשיבות מיוחדת ספרי־פוסקים עם פירושים המציינים את המקורות התלמודיים לדינים, ובמיוחד הטור עם פירוש "בית יוסף" לר' יוסף קארו, שנדפס וחזר ונדפס באיטליה פעמים הרבה בשנים שלאחר שריפת התלמוד. חכמי יהודי איטליה ראו השגחת הבורא בעובדה שפירוש "בית יוסף" על הטור הגיע אליהם מצפת סמוך לזמן הגזירה, כדי שיוכלו למלא בו מה שהחסירו על־ידי העדר ספרי־התלמוד.

ואף על פי כן גררה אחריה שריפת התלמוד שינוי עצום בחייהם הרוחניים של יהודי איטליה. מאחר שלא יכלו עוד להתעמק בסוגיות התלמוד, פנו רבים ללימודים אחרים, ובמיוחד לחקר כתבי־הקודש, לדקדוק הלשון העברית, ואף לחכמות חיצוניות. אולם התוצאה החשובה ביותר של שריפת התלמוד בחייהם הרוחניים של יהודי איטליה היתה התפשטות הקבלה ביניהם. מכיון שנבצר היה מהם להדפיס את התלמוד ולהגות בו, נתנו את לבם להדפיס ספרי קבלה ולהתעמק בסודותיה. בשמונה השנים שלאחר שריפת התלמוד נדפסה באיטליה בפעם הראשונה הספרות הקלסית של הקבלה: הזוהר, תקוני הזוהר, ספר יצירה, מערכת האלהות, שערי־אורה, ומהם שתי פעמים בשני מקומות שונים. הדפסת ספרי־הקבלה עוררה פולמוס גדול בין חכמי איטליה. הללו אומרים: עתה שאין בידינו התלמוד, עלינו לשאוף עידוד רוחני מן הקבלה ולחזק את אמונתנו בה, ואם לא ניתן לעם ספרי קבלה יירשו הפילוסופיה והחכמות החיצוניות את מקום התלמוד. והללו אומרים: מה שלא עשתה הגזירה שגזרו הגוים על התלמוד, תעשה הפצת ספרי־הקבלה בידי יהודים, ותחת להגות בספרי פוסקים שנשארו עוד לפליטה יפנה העם לספרי־מסתורין,

ותורת מה תהא עליה. בין האחרונים היו רבים שלא התנגדו לעצם הקבלה, אבל סבורים היו שאלה הם דברים־שבסתר המכוונים ליחידי סגולת ואי אתה רשאי להוציאם לרשות הרבים, להביאם לאור הדפוס ולהפיצם בין המוני העם. אולם הראשונים נצחו, וספרי הקבלה נדפסו וחזרו ונדפסו, ואיטליה שהיתה במשך המאה החמש עשרה והמחצית הראשונה של המאה השש־עשרה מרכז לתורת הנגלה — במיוחד בגלילות הצפון — הפכה במחצית השניה של המאה השש־עשרה ובכל המאה השבע־עשרה להיות מרכז להדפסת ספרי קבלה, להעתקתם בכתבי־יד, ללימודם, פירושם והפצתם. וכן שימשה איטליה ארץ מעבר לקבלה הארץ־ישראלית החדשה שהובאה על־ידי שלוחי ארץ־ישראל ודרכה עברה למרכזי היהודים הגדולים באשכנז ובפולין. מאיטליה התפשטה הקבלה על פני כל בית־ישראל. וקשה לדמות מה היו פני ההתפתחות הרוחנית בישראל אלמלא נדפסה הספרות הקלסית של הקבלה באיטליה בעקבות שריפת התלמוד בה.

אלה הם המאורעות העיקריים בגזירת שריפת התלמוד ותוצאותיה בחיי ישראל [3].

ועתה במלאת ארבע מאות שנים לגזירה, נתתי אל לבי לאסוף למשמרת ולזכרון את כל המקורות הראשונים על הגזירה,

3 ועיין: גרץ—שפ"ר, חלק ז', עמ' 245—246, 262 וכו'; יום טוב ליפמן צונץ, ב"כרם חמד" כרך ה' (פראג תר"א), עמ' 133—134; רפאל נתן נטע רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד, מינכן תרל"ז, עמ' 53—54; ש. אסף מקורות ומחקרים, ירושלים תש"ו, עמ' 238—246; Vogelstein-Rieger, Geschichte der Juden in Rom II, Berlin 1895, pp. 145-147; Moritz Stern, Urkundliche Beitraege ueber die Stellung der Paepste zu den Juden, Kiel 1893, pp. 153-160; C. Roth, History of the Jews in Italy, Philadelphia 5706-1946, pp. 290-294.

עדויות בני הדור שראו את המעשים בעיניהם. תחלה הבאתי את דברי כותבי־הקורות, החל מר׳ יוסף הכהן, שהיה עד־ראיה, ועד ר׳ יוסף סמברי. אחריהם דברי אנשים שראו את השריפות בעיניהם, איש איש במקומו, ונפגעו בעצמם על־ידי הגזירה. כל אחד מהם מוסיף נופך משלו לתיאור המעשים. והמעשים אינם מתוארים בהפשטה אלא כנסיון־חיים שהרגיש הכותב בכל רמ״ח אבריו. ושוב הבאתי שירי־קינה שקוננו פייטני איטליה על הגזירה; דברי בני הדור על תוצאות השריפה לגבי הדפסת ספרי־פוסקים; הרהורי תשובה שנתעוררו בלב יהודי איטליה למראה הגזירה וגורמיה; עדויות בני הדור על תוצאות הגזירה לגבי הדפסת ספרי פילוסופיה וקבלה; הפולמוס בדבר הדפסת ספרי קבלה; השתדלותם של יהודי איטליה להציל את שאר הספרים; ואחרון־אחרון, תגובותיהם של שאר תפוצות ישראל, ובמיוחד בפולין ובתורכיה, על שריפת התלמוד באיטליה.

ר' יוסף ב"ר יהושע הכהן שהדפיס את ספרו "דברי הימים למלכי צרפת ומלכי בית אוטומאן התוגאר" בשנת שי"ד, וספרו נסתיים בדפוס בסוף חשון, חדשיים לאחר התחלת גזירת שריפת התלמוד, מסיים את ספרו בתיאור מאורע זו וקושר אותו במאורע שאירע ברומי חמשה ימים לפני כן, שנזיר פרנציסקני נתגייר ונשרף על קידוש השם. הוא כותב:

"ובימים ההם נתגייר כומר אחד מאחי סא"ן פראנצישק"ו, קורנלייא"ו שמו, ממונטאלצינ"ו [4], ויכרות בשר ערלתו לעבוד את י"י אלהינו. ורוח לבשה אותו, וישם פניו כחלמיש לדרוש ברבים ברחובות קרית רומ"י נגד דתם ונגד משיחם, ויתפשוהו וישרפוהו באש.

"אז הלשינו פריצי עמינו [5] אל האפיפיאור יוליא"ו השלישי, כי יש מקומות בתלמוד מדברים נגד דתם. ויכתוב ספרים בכל גלילות איטאליא"ה, ויצו לשרוף באש את כל ספרי התלמוד. והדת נתנה ברומ"י ובבולוניא"ה, ובויניציאה נעשה השרפה בחדש מרחשון שי"ד בעו"ה. ראה י"י והביטה. ובשאר גלילות איטאליא"ה נקבצו היהודים ויגזרו צומות וילבשו שקים ויצעקו אל י"י בצר להם, ויאריך להם אפו כי חפץ חסד הוא" [6].

ובספרו השני "עמק הבכא" שסיימו בפעם הראשונה ביום ו'

4 Cornelio da Montalcino. נשרף ברומי ביום 4 בספטמבר 1553.

5 מומרים.

6 דברי הימים למלכי צרפת ומלכי בית אוטומאן התוגר לר' יוסף ב"ר יהושע הכהן, סביוניטה שי"ד, בסוף הספר.

כסלו שכ"ד (סוף 1563) ובפעם חשניה ביום כ"א תמוז של"ה (1575), מתאר ר' יוסף הכהן את גזרת שריפת התלמוד בפרוטרוט, לאחר שהצליח בינתים לאסוף את כל הידיעות בענין זה. שם הוא כותב:

"ובימים ההם יצאו אנשים בני בליעל מקרבנו ויחפאו דברים אשר לא כן על תורת ה' אלהינו ויקשו את ערפם ויזנו מאחרי ה' וימאסו את בריתו אשר כרת את אבותינו וילכו אחרי הגוים אשר צוה ה' לבלתי עשות כהם [7], כעסוהו בהבליהם מאד ויוסיפו לחטוא, ויוציאו את דבת התלמוד רעה לפני האפיפיור יוליו לאמור: ישנו תלמוד אחד מפוזר ומפורד בין היהודים ודתיו שונות מכל עם, ועל משיחכם ידבר סרה, ולאפיפיור אין שוה להניחו. ויקצוף יוליו הנמהר מאד, וחמתו בערה בו, ויאמר: הוציאוהו וישרף. הדבר יצא מפיו והשוטרים יצאו מבוהלים ודחופים וילכו בבתי היהודים ויוציאו את הספרים הנמצאים אל רחוב העיר וישרפום באש ביום השבת בכסה ליום חגנו [8] בשנת ארבע עשרה ושלש מאות על האלף החמישי [9], היא שנת תקנ"ג ואלף [10]. ויבכו בני ישראל את השרפה אשר שרפו אויבי ה'. ואלה שמות האנשים המלשינים ההם אשר היו בעוכרינו: חננאל די פוליניו [11], יוסף מורו [12] ושלמה רומאנו [13]. אנא ה', חטאתם אל תמחה, בעת אפך עֲשֵׂה בהם.

7 כלומר, המירו את דתם.

8 בראש השנה.

9 ה' שי"ד.

10 היא שנת 1553 לספירת הנוצרים.

11 Hananel da Foligno

12 הוא יוסף צרפתי, ושמו בגויותו: Andrea del Monte

13 Solomon Romano ושמו בגויותו: Giovanni Battista בן־בתו של

"ויצאו מלאכים קלים[14] אל גוי ממושך ומורט בכל הרומאניאה[15], ובבולניאה ורבינה[16] נשרפו ספרים לאין מספר ביום השבת. ויאנחו בני ישראל ויצעקו, ולא היה לאל ידם להושיע. וגם בפיראֹרה ומנטובה[17] נשרפו בדבר האפיפיור אשר כתב על הספרים לאבדם, ולא היה להם מושיע ביום אף ה'. גם בויניציאה[18] נטה קו, לא השיב ידו מבלע. ויחרוק עליהם שיניו איש צר ואויב אלעזר בן רפאל הרופא אשר עזב גם הוא את תורת ה', וישרפו גם שמה ספרים לאין מספר בירח בול הוא החדש השמיני[19]. וגם בספרי התורה אשר בארון בקשו לשלוח ידם, ויקומו ראשי העדה ויעמדו בפרץ ויצילום מידם. ובכל יתר המקומות אשר דבר האפיפיור מגיע, אבל גדול ליהודים וצום ובכי ומספד, ויצעקו לאלהים ויכנעו בית ישראל לאמר: צדיק הוא ה'. ובהכנעם שב מעליהם הרון אף ה', ולא להשחית לכלה.

"ובדוכסות מילאן ומונפיראטו[20] לא בקשו מאומה, כי נבאש דבר האפיפיור בעיני דון פיראנטי[21] המשנה, ויתן ה' לרחמים בעיניו את ראשי העדה, ולא שמעו בקולו[22]. וגם אחיו החשמן

ר' אליהו בחור, ואחיו של אליהו, המכונה ויטוריו אליאנו, שהמיר אף הוא, וגרם לשריפת התלמוד בקרימונה בשנת שי"ט (1559).

14 הרצים מטעם האפיפיור.

15 Romagna

16 Bologna, Ravenna ובמהדורת לטריס בטעות: רביגה (Rovigo)

17 Ferrara, Mantova

18 Venezia

19 הוא חשון.

20 Milano, Monferato דוכסות מילאנו היתה אז תחת שלטון הספרדים, ודוכסות מונפיראטו תחת שלטון הצרפתים.

21 Don Ferrante

22 כאן הוסיף המגיה, שהשלים והגיה את דברי ר' יוסף הכהן, את הדברים

אשר במנטובה דבר אל היהודים פעמים טרם עשותו גדולה או קטנה, למען ידעו את אשר יעשו. זכרה להם אלהי לטובה.

"וילכו ראשי הקהלות אל האפיפיור, וישא את פניהם מספרי הפוסקים להשאיר להם שארית בארץ, ומספרי התלמוד לא אבה שמוע אליהם. ועתה ה׳ הביטה וראה כי אין בנו כח לעמוד לפני הקמים עלינו, ואנחנו לא נדע מה נעשה כי עליך עינינו" [23].

לקרימונה הגיעה הגזירה רק חמש שנים לאחר כך, בשנת שי"ט (1559), ואת המאורע הזה מתאר ר׳ יוסף הכהן, שם, בדברים אלה:

"ויהיו הכמרים לצנינים בצדי היהודים אשר בקרימונה [24] בשנה ההיא [שי"ט], ויבאישו את ריחם בעיני העמים. וידברו שנים כמרים דומיניקאני אל המשנה אשר במילאן על ספרי התלמוד סרה בימי תמרוריהם, ויהי דברו נחוץ בטרם יוכלו ראשי העדות עמוד בפרץ. וישרפו ספרים רבים בקרימונה מתלמוד ופוסקים בעת הנמהרה ההיא. ומריבות שנים אשכנזים עברים נצים הסבו כל אלה, אשר שם האחד יוסף אוטולינגו, ושם השני יהושע בן חת, כצדקתם השב להם אלהי. ויהי לימים

האלה: "כי עמדה להם זכות הישיבה אשר היתה אז בקריה הנאמנה היא קרימונה, כי כן הקים ה׳ להם גואל הגאון הרר"י [ר׳ יוסף] אוטולינגו שהרביץ תורה בישראל, ולא עליהם חרון אף ה׳, כי בתורת ה׳ חפצם, יומם ולילה לא ישבותו, ויצילם ה׳ עד שנת בחדשה ימצאונה [שי"ט], שאז שבתו הישיבות וגם עליהם עבר כוס תרעלת השרים ואין שלום ליוצא ולבא במלחמתה של תורה". אולם דעת ר׳ יוסף הכהן עצמו היתה, שבשעה שהגיעה הגזירה גם לקרימונה, היה אשם בזה במקצת ר׳ יוסף אוטולינגו עצמו (עיין להלן).

23 עמק הבכא לר׳ יוסף הכהן, מהדורת מ. לטריס, וינה 1852, עמ׳ 111—113.

24 Cremona

עוד מזער ויהרג יהושע בן חת, לא נודע מי הכהו, ויקברו אותו לבדו בקרימונה אצל החומות"[25].

ר' גדליה ן' יחייא, שהיה אף הוא עד ראיה לגזירה זו, כותב בספרו "שלשלת הקבלה":

"בשנת ה' אלפים שי"ד, בהיות יוליאו מונטו פפה[26] קצת מומרים טענו נגד קצת אגדות הגמרא וע"א ודנו אותו לשריפה, ונשרפו ברומה יום ר"ה שי"ד. ובבולוניה בחדש ההוא, וברומניה בחדש חשון, באנקונה[27] בחדש שבט, וכן בכל איטליאה בשנה ההיא"[28].

ר' שמואל אלגאזי, מחכמי קנדיאה, שחיבר בשנת שמ"ג (1583) קיצור דברי־הימים בשם "תולדות אדם", המתחיל באדם הראשון, מסיים את ספרו במאורע שריפת התלמוד, וכותב כי שנת שמ"ג היא:

„ל' לשריפת הגמרא בעו"ה במלכות איטליאה, והחשיכו עינינו, לולי השם הותיר לנו שריד אוד מוצל מאש עיירות קטנות אשר בעיר קריטי[29]. הוא יתברך יחזיר התורה ליושנה בכל המקומות, ומלאה הארץ דיעה את השם"[30].

25 עמק הבכא, שם, עמ' 120. — דבריו אלה של ר' יוסף הכהן, שספרו נתפרסם בכתב־יד עוד בחייו, הגיעו לאזני ר' יוסף אוטולינגו ועוררו רוגז בלבבו. כששמע על כך ר' יוסף הכהן, כתב לו אגרת ובה הביא לו ראיות מן התנ"ך שאין משוא־פנים לפני ההיסטוריון אולם הצטדק שפגע בכבודו "מרוב שיחי וכעסי בראותי תורת אלהינו לשרפה מאכולת אש ואין אומר השב" (שם, עמ' 121—122).

26 האפיפיור יוליוס השלישי, שלפני הבחרו לאפיפיור נקרא בשם: Giovan Maria del Monte.

27 Ancona

28 שלשלת הקבלה לר' גדליה ין' יחייא, ויניציאה שמ"ו, דף קי"ז.

29 Creta

30 תולדות אדם לר' שמואל אלגאזי, ויניציאה ש"ס (מהדורה שניה ע"י א. מ. הברמן, ירושלים תש"ד) בסוף הספר.

ר' דוד גאנז בספרו "צמח דוד" מציין את המאורע, כדרכו, בקיצור נמרץ:

"בשנת שי"ד נשרפו כל הגמרות הנמצאים בכל ארץ איטליאה" [31].

ר' יוסף ב"ר יצחק סמברי, שחי באלכסנדריה של מצרים במחצית השניה של המאה השבע-עשרה, מתאר את המאורע בספר דברי-הימים שלו, "דברי יוסף", בדברים אלה:

"ובשנת כי המר ש'ד'י' לפ"ק [שי"ד] גזרו מלכות רומי הרשעה מלכות אדום [32], ושרפו התלמוד והאגדות עם [ספרי] הרב אלפסי ביום שבת קדש" [33].

31 צמח דוד לר' דוד גאנז, פראג שנ"ב.

32 רוצה לומר, האפיפיור.

33 לקוטים מדברי יוסף לר' יוסף ב"ר יצחק סמברי. — א. נויבויאר, סדר החכמים וקורות הימים, אוקספורד תרמ"ח, ח"א, עמ' 147.

נשמע עתה עדויות מפי בני הדור שהיו עדי־ראיה למעשים והם מזכירים את הגזירה אגב־אורחא בספריהם:

ר' מתתיהו דלאקרוט, שנמלט מאיטליה לרוסיה ואף הצליח להציל את ספריו, מזכיר את גזירת שריפת התלמוד בהקדמתו לחיבורו "ספר הזכרון" אשר בכתב־יד. הוא כותב:

"אבדו ספרינו, המעט שהיה לנו, אללי כי ראו עיני בשנת והיה שד"י בצריך[34], אשר גזרו האפיפיור וחשמניו מרומי לבזבז ספרינו וכל תפארתנו ורמס לשריפת אש, ובויניציאה הבירה שרפו יותר מאלף ספרי תלמוד שלמים, מלבד חמש מאות ספרי אלפסי ושאר ספרים אין קץ חדשים גם ישנים... כל מאוינו שׂמוּ לתעודה בכל מחוז איטלייא... הצלתי כל ספרי מתוך ההפכה אשר היו לרוב תחת ידי מכל הנמצא עד כי הביאותים בעזר האל אל ארץ הפליטה ארץ רוסיא במדינת בריסטי[35] אשר שמה אהל ביתי... אז אמרתי לרשום על ספר אשר קבלתי שמה מפי מורי ומפי ספרי אשר הציל ה' לי... להיות לי למזכרת לעת זקנתי"[36].

ר' יהודה ב"ר שמואל לירמה, מחבר ספר "לחם יהודה", פירוש על פרקי אבות, הדפים בשנת שי"ג (1553) בויניציאה

34 איוב כ"ב, כ"ה; מרמז לשנת שי"ד.

35 היא בריסק דליטא.

36 A. Neubauer, Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library, Oxford 1886, p. 566, no,. 1623.

את ספרו זה, וכשיצא הגזירה על התלמוד להשרף בויניציאה בחשון שי"ד, שרפו גם את ספרו שנדפס באלף וחמש מאות טפסים ולא נשאר בידו אפילו טופס אחד, והוכרח לכתבו מחדש והדפים את החיבור המחודש בסביוניטה, בחודש מנחם (אב) שי"ד, ובהקדמתו הוא מתאר את הגזירה בדברים אלה:

"והדפסתיו פעם אחת בויניציאה, ובראש כי המר שד"י לי[37] גזרה מלכות רומי[38] בכל מלכות אדום ושרפו התלמוד והאגדות התלמוד של הר' יעקב בן חביב ז"ל[39], ובחדש מרחשון, כשמו כן הוא, גזרו בויניציאה ושרפו התלמוד והאגדות הנז' וגם הרב אלפסי והמשניות ביום שבת קדש, ובתוכם שרפו כל ספרי שהדפסתי, שהיו אלף ות"ק ספרים[40], באופן שהפסדתי בהם כל מה שהיה לי בויניציא, ולא נשאר לי מן הדפוס ההוא ולא מן ההעתק אפילו עלה אחד לזכרון, והוכרחתי לחזור ולכותבו מדעתי כבתחלה. ואחר שכתבתי ממנו שלשה פרקים, מצאתי ספר אחד מן הדפוס ביד גוים שלקחו אותו מעל האש, וקניתי אותו בדמים יקרים, וראיתי מתוכו שזכני השי"ת ועשיתי השני יותר בשלמות מן הראשון..."

על שריפת התלמוד בויניציאה מספר גם ר' אברהם מנחם ב"ר יעקב הכהן רפא מפורטו בספרו "מנחה בלולה", פירוש על התורה, בפירושו על הפסוק בפרשת וזאת הברכה: אש דת למו (דברים, ל"ג, ב'):

"ורמז גם כן על החורבן הגדול אשר ראו עינינו בעו"ה בכל גלילות איטליה שרפת תורה שבע"פ, אשר בשנת שי"ד לפ"ק יד ה' היתה בנו, יצאה הגזירה מעיר רומי להנתן

37 רות א', כ'; מרמז לשנת שי"ד.

38 כלומר, האפיפיור.

39 הוא הספר "עין יעקב".

40 כלומר, טפסים של ס' "לחם יהודה".

למאכלות אש. ובעיר וויניצה, אוי לעינים שכך ראו, ביום י״ג וי״ד מרחשוון שי״ד אש תמיד לא כבה. וקבעתי הימים האלו אלי בכל שנה ושנה לצום בכי ומספד, כי קשה היה היום ההוא כשרפת בית אלהינו״ [41].

ר׳ שלמה יצחק ירושלמי ב״ר מנחם ז״ל, המכונה זעקיל אשכנזי, כנראה שליח ירושלים [42], שהביא לדפוס בסביוניטה בשנת שי״ד את הספר ״פרדס רמונים״, על הגדות התלמוד, לר׳ שם טוב ן׳ שפרוט (הספר נסתיים בדפוס ביום ד׳ אייר שי״ד), מזכיר בהקדמתו את שריפת התלמוד שבראשית אותה שנה, וקושר בה דברי תוכחה אלה:

״וכעת לבי ראה מקראות נוראות, והמון שואות תלאות, חבלתם אם התמורות, ותלד להם זעם ועברה וצרות. ותתחלחל האומה הישראל בחבליה, וזכרה ימי עניה ומרודיה, בנפול כבודה והודה ביד גבור, וצ׳בי עדיו ותפארתו שבור. ואין איש משים על לב לאמר: מי ילד לי את אלה הצרות, פקודות על פקודות, רבות ותכופות, והיא סבת העדר הידיעות, ומצמיחים בנפשותם חכמות נכריות, ובילדי הזמן יספיקות, להשען עליו חומות בצורות, וגם שם לא הונח לבם, ואימה ומהומה בקרבם, ליראת רעש וקול פחדם, יום אידם ופידם, לאמר: אלכה לי ואשוב אל אישי הראשון, נצורי עם כבבת אישון, כי טוב מעתה אז, יתר שאת ויתר עוז. ואני בתוך הגולה, מתבוסס בדמי קורות הזמן המגואלה, והיא מוצא׳ת שולח׳ה אל חומ׳יה [43], ואותיות פורחות השמימה, והיה בי׳ת

41 מנחה בלולה, פירוש על התורה, לר׳ אברהם מנחם ב״ר יעקב הכהן רפא מפורט, וירונה שנ״ד, דף ר״ג ע״ב.

42 בשנת שי״א (1571) הדפיס בשאלוניקי את ספרו ״פירוש על רות״.

43 בראשית ל״ח, כ״ה. כלומר, עולה על המוקד.

יעק'ב אש ולהבה, ונשארה בינינו מעט מהרבה, עונותינו ועונות אבותינו היא הסבה. לכן איותה להשיב נפשינו בספר נאה ויפה..."

בחתימה לאותו ספר, הוא מצטדק שלא היה יכול להגיה את הספר כראוי מחוסר ספרי התלמוד שהיו דרושים לו להשוואה. ואלה דבריו:

"ויען שבעו"ה [שבעוונותינו הרבים] כעת הזא'ת לא נמצא פה באלו הגלילות ספרים כדי להגיהה ממנו הספר הזה, כי דב'ר של'ח י"י ביעקב ונפל מישראל עטרת ראשינו ועלה בלבת אש לשמי מרומים שני עמודי התוך אשר בי'ת ההורא'ה נכון עליהם[44] והחוט המשולש עמהם נותק, הלא למשמע אוזן דאבה נפשינו, ואל שדי יאמר לצרות עמו ישראל די, מצורף לזה כי העתק הזה לא היה רק אחד כמוס וחתום באוצרותי, לרוב חשיבותו ויקר פניניו, כדי לזכות את הרבים, אחזתיו ולא ארפנו, להיות מטולטל עמי כקמיע על זרועי ושמתיו כחותם על לבי, בלכתי בדרך, בשכבי ובקומי, במדבר בים וביבשה, עד שהבאתיו ליד המדפיסים... על כן אחלי יכונו למעיין בו, שאם ימצא איזה לשון בדברי המחבר בלתי מובן אליו, או מצא בפרד'ס איזה רימ'ה או תואנ'ה כבכורה בטרם קי"ץ, לבל יבלענו בעודו בכפ'ו..."

הסופר-המעתיק ר' קלונימוס ב"ר שמעון, שהעתיק בויניציאה באמצע שבט שי"ד, שלשה חדשים לאחר שריפת התלמוד בויניציאה, כתב-יד של ספר מנהגים שירים ומעשיות ביהודית-אשכנזית, הצטדק בדברי-החתימה על שלא העתיק כראוי משום שלבו בל עמו מחמת הגזירה. ואלה דבריו:

"תם ונשלם המנהגים אונ' דיני חלה אונ' הדלקת הנר אונ'

44 מתכוון, כנראה, לשני התלמודים: תלמוד בבלי ותלמוד ירושלמי.

חמש מגלות אונ׳ חידושי׳ בון שבת אונ׳ אליה בחור ליד אונ׳ אקדמות אונ׳ רענטניש, נאם הסופר קלונימוס בר אדו׳ א״מ [45] כמר׳ שמעון יזיי״א [46], וסיימתיו חצי שבט שנת שי״ד לפ״ק פה וניזייה הבירה : ואל ירע בעיניך שלא כתבתי כראוי ונכון, כי לבי בל עמי על אשר שדי הרע לנו בעו״ה שנפלה עטרת ראשינו ראש השנה שנת ש׳ד׳י׳ נשרף התלמוד ברום [47] תחת הפפיור וכן בכל מדינת השררה [48], חש׳ יפר...״ [49]

סופר-מעתיק אחר, ר׳ יצחק ב״ר אברהם צרפתי, מזכיר את גזירת שריפת התלמוד בדברי-החתימה שכתב לספר-הקבלה ״מערכת האלהות״ (כתב-יד די-רוסי, סימן 1073), שסיים להעתיקו בעיר רימיני ביום ה׳ כסלו שי״ו (סוף 1555). ואלה דבריו :

״ותכל מלאכת עבודת הקדש המערכת האלהות, שבח לאֻל אשר אל כל שלימות, אני הצעיר באלפי יצחק צרפתי יצ״ו בן לא״א כמ״ר אברהם צרפתי מקוסטאנצא [50] מגלות צרפת, ומקוסטאנצה בא זקני לפיימונטי [51] מקצה גבול צרפת, ומשם לבולוניה [52], ומבולוניה לאימולה [53], ועתה הנני מתגורר מרביץ

45 אדוני אבי מורי.

46 יראה זרע יאריך ימים אמן.

47 ברומה.

48 הכוונה למקומות אשר תחת שלטון ויניציה. ולהלן נראה ששלטונות ויניציאה שרפו את התלמוד גם בקורפו ובקנדיה.

49 A. Neubauer, Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library, p. 430, no. 1217

50 Constance

51 Piemonte

52 Bologna

53 Imola

תורת בעיר ארימינו[54] שנת ה' אלפים ושי"ו לבריאת עולם ה' כסלו בבית כמ"ר משה מריקאנאתי, התחלתיו ערב סכות ושלמתיו ביום ה' כסלו שנת השעבודים והצרות רחובות על זרע ישורון אשר בשנת שד"י לפ"ק נשרפה התלמוד תחת ממשלת רומי בעוונותינו, ועתה נתחדשה בולה[55] אחרת על דבר מכירת הקרקעות והבתים ודברים אחרים בכל מחוז ממשלתו. ה' ישלח משיח צדקנו ויוציאנו מאפלה לאורה ויפרום סוכת שלום עלינו ויעלינו לארצנו אכי"ר בילא"ו[56].

ר' אברהם שער אריה (Portaleone) בדברי־החתימה לספרו "שלטי הגבורים", שנדפס במנטובה בשנת שע"ב (1612), מספר שבימי־בחרותו נסע ללמוד אצל ר' יעקב מפאנו בבולוניה, אבל לאחר שריפת התלמוד שם נאלץ לעזבו, כי לא היה להם במה ללמוד. הוא כותב:

"אמר אברהם הרופא יצ"ו ממנטובה בן הנשיא כמה"ר דוד משער אריה אביר הרופאים זצ"ל... עת מולדתי היה... ר"ח ניסן ש"ב... ובילדותי קראתי ופתרתי תורה נביאים וכתובים בדקדוק רב עם הסופרים... כמה"ר מאיר מפאדובה ז"ל וכמה"ר יוסף זרקא ז"ל, אחריהם... כמה"ר יהוסף סיני ז"ל למדני הלכות הרמב"ם ומשנה ופרושי התורה והנביאים. ובעיר בולונייא אחרי הפרדי ממנו עמדתי לפני הגאון כמה"ר יעקב מפאנו ז"ל ושמשתי אותו בפוסקים ובגמרא, ועל כי אז נגעה בנו יד ה' ומחמד עינינו היה לשרפת אש חזרתי מנטובה ויצקתי מים על ידי כמה"ר יהודה פרובינצאלו ז"ל ימים מה..."

54 Rimini

55 פקודת האפיפיור.

56 אמן כן יהי רצון, ברוך י"י לעולם אמן ואמן. — עיין:
C. Bernheimer, Paleografia Ebraica, Firenze 1924, p.256.

ר׳ שמואל ב״ר אלחנן יעקב מן הארקוולטי, שקיבל על עצמו להוסיף מראי-מקומות בתלמוד ל״ספר הערוך״ מאת ר׳ נתן ב״ר יחיאל מרומי, שהתחילו להדפים בויניציאה, בדפוס בראגדין, בשנת שי״ג (1553), נאלץ להפסיק את עבודתו באמצע, בימי שריפת התלמוד בראשית שנת שי״ד, אולם לאחר עבור ימי-הזעם חזר לעבודתו זו, והוא מתאר את הדבר בדברי-החתימה לספר:

״נקרא נקראתי בימי חרפי להציב ציונים בספר הנכבד הלז בכל מקום יזכר בו מסכתא בלעדי הפרק או הפך זה. ובכלל להורות דרך הדפים... אני טרם אכלה, הנה מעוף צוקה ואפלה, נותן עמלי כחציר גגות שקדמת שלף יבש, כי ככבים אספו נגהם, ונפש כל העם מרה עליו על אותיות פורחות אשר ירשיעון אלקי׳, ומאז היו הלוך וחסור הצלחות עמנו, ואין אומר השב. מן הוא והלאה נשאוני מקרי הזמן אל ארץ אחרת וספרי יצאוני. ויהי כי ארכו לי הימים ונשתנו הזמנים, אחרי שובי בקריה עליזה [57], עלץ לבי בראות העמל שעמלתי הולך ואור, ויפג כי לא האמין, יזוקק שבעתים בלא עולתה בו, כאשר זמם לעשות. אפריין נמטיה אל המשכיל... מאיר פרינצו יצ״ו... שם נפשו בכפו לדבר עם מלכים ויועצי ארץ או עם שרים להחזיר עטרה ליושנה, ואם הוכח במכאוב על זה, עוד ידו נטויה להגדיל תורה ולהאדיר בל נמטו פעמיו.

בסדר-תפלה ישן מנהג רומי נרשמה בסופו רשימת ימי צומות ובכללם: ״בערב שבת פ׳ פרה נהגו בימינו להתענות על התלמוד שנשרף בצרפת״. בשולי הגליון הוסיף איש אלמוני: ״בזמן הפפיאור יוליא שלישי, יום שבת אר״ה [א׳ של ראש השנה] נשרף התלמוד [ברומי] בקאנפו דפיורי שנת שי״ד״ [58].

57 ויניציאה.

58 יהושע העשיל שור, ב״החלוץ״, מחברת י״ג (תרמ״ט), עמ׳ 107.

גזירת שריפת התלמוד פגעה לא רק בקהלות איטליה, אלא גם בקהלות שבאיי הים שהיו תחת שלטון ויניציאה. על שריפת התלמוד באי קורפו מספר אחד מחכמיה, ר' יוסף בן אברהם הכהן מקורפו, בהקדמתו לספרו "מושעות אל", פירוש על ההושענות, שהדפיס בכפר קורו ג'ישמי אשר על יד קושטא, בשנת שנ"ח (1598), בשעה שהתכונן לעלות משם לארץ-ישראל. ואלה דבריו:

"אמר יוסף בן לא"א [59] אברהם הכהן זלה"ה מבני רומניא מתושבי קורפו: בהיותי בארץ מולדתי עיר אי קורפו, עיר הגדולה של חכמים, שלו הייתי בביתי ורענן בהיכלי, ומנעורי גדלתי בין ברכי החכמים ובמקום מושב ישיבתם. ויהי שנת שד"י פתע פתאום בא שמועה לא טובה מהשררה ויניציאה, אך בעונות שרפו התלמוד, ונתקיים בו הפסוק: ושד"י המר לי [60], כי נתקלקל הישיבה וחדלנו מללמוד, והחכמים איש לדרכו פנה, ונשארתי אני עני וגווע מנער, עד כי טלטלני הזמן והלכתי נע ונד מדחי אל דחי, וטלטלני טלטלה גבר, עד שבאתי פה עיר קושטנדינה עיר ואם בישראל, ופה קיים בי האל ברחמיו הפסוק שכתוב: והיה שד"י בצריך [61], ומצאנו אנשי שם מחשובי ומטובי ק"ק אשטיף י"א [62] ושמו אותי ללמוד תלמידים ולהרביץ תורה ביניהם, ונתעכבתי עמהם קרוב לט' שנים, עד כי עתה זקנתי ושבתי, לא ידעתי יום מותי ובמה אזכה להקבר בקברות ארץ הקדושה, עד כי יום אחד שלא

59 לאדוני אבי.

60 רות א', כ'; מרמז לשנת שי"ד.

61 איוב כ"ב, כ"ה; אף כאן רמז לשנת שי"ד.

62 ישמרם אלהים.

במתכון תפשתי בידי המחזור כמנהג בני רומניא וקריתי אותו מראשו ועד סופו עד שהגעתי להושענות..." [63]

על שריפת התלמוד בקנדיא אשר באי כרתים, שהיה אף הוא תחת שלטון ווינציאה, מספר ר' יצחק ב"ר אברהם עקריש. הוא היה בנו של אחד ממגורשי ספרד. זמן-מה ישב בקאהיר בביתו של ר' דוד ן' זמרא (הרדב"ז) ושימש שם מלמד לנכדיו, ובשעות-הפנאי היה מעתיק לעצמו מתוך כתבי-היד שבבית-גנזיו. כשעלה הרדב"ז לארץ-ישראל, עזב עקריש את קאהיר והפליג לקושטא, בדרך בקנדיא רצו שלטונות ויניציאה שבאי לשרוף את הספרים שהביא אתו, מתוך תואנה שיש ביניהם תלמוד, כמו שעשו לספרים של היהודים תושבי האי, אבל הוא הצליח להציל את ספריו [64]. הוא מתאר את המאורע בהקדמתו לספרו „אגרת אוגרת" שהדפים בקושטא בשנות של"ה—של"ח (1575—1578) לערך. ואלה דבריו:

"כמו שקרה לי בעיר קנדיא שהלכתי שם בשנה שגזרו לשרוף התלמוד בעוונותינו, כי הלכתי עם כל ספרי, ובעלי המכס לקחום מידי וצווום לשרפם, כמו שעשו ליושבי העיר. והייתי צועק חמס אצל רבני העיר החכמים השלמים שיעזרוני ויתמכו על ימיני להציל את ספרי, כי אין להם חלק בתלמוד [65], והם מפחד ויראה רעדה אחזתם שם מן החקירות החוקרות עליהם בכל יום תמיד ולא השגיחו עלי ולא שמו לבם אל ספרי, והשיבו אלי, כי כאלה וכאלה רבות מדרשים ואגדות וכל מיני ספרא וספרי שרפו, כי אין אני בלבד, ואין מושיע להם ואין לאל ידם

63 בשער הספר מתפלל המחבר: „בזכות זה יושיעני ויזכרני לעלות לארץ הקדושה אמן".

64 תולדות ר' יצחק עקריש בפרוטרוט, עיין: א. יערי, באהלי ספר, ירושלים תרצ"ט, עמ' 41—46.

65 כלומר, אין ביניהם ספרי תלמוד.

להציל. וכשמעי את דבריהם פרחה נשמתי, הזאת ישועתי, אוי לי מי הביאני עד הלום, בהיותי במצרים עיר גזרת יהלום, שוקט ובוטח, וכפי לאל שוטח. ובהיותי בזאת הרעדה, בוכה ומייליל אוי ואויה, הנה יד ה' הוי"ה, אמרתי אני בקרבי אתיעץ: אם אין אני לי מי לי. ואקום ואלך ברגלי אחת [66] אל בית שער מושל העיר, ואצעק בקול מר ואומר: הושיע המלך לאיש עני כמוני, כי גדול עוני! והשרים היושבים לפני המלך, רואי פניו, היו שוחקים ממני בלעגי שפה, ומהם אלמים כעגלה ערופה, ומהם מדברים אל המלך רפה, לסייעני, כי ראו אנחותי ולבי דוי. והשר שותק ואינו מדבר. לאחר שדברו, הלום הביאני בחדר בית כלא אשר המתווכחים עם המלך אסורים שם. וישבתי עמו שם, ונתווכחתי עמו בדת ובאמונה, והשי"ת [67] נתן לי מענה לשון, ויתנני לחן ולחסד בעיני מושל העיר וצווה שיחזירו לי כל הספרים שלקחו ממני, ובפרט בעיני השר קאנאליטו של חיל הדוגיאות [68] של ווינציאה, ונכנסתי בשלום ויצאתי בשלום עם כל ספרי".

בנימוק גזירת שריפת התלמוד באיטליה, השתמש אחד מגדולי חכמי הדור, ר' שמואל די מדינה משאלוניקי, בפסק-דין בענין ירושה. הוא נשאל שאלה בענין אדם שמת והניח נכסים בפירארה ובשאלוניקי, והניח אלמנה ויתום, ומינה ארבעה אפוטרופסים על עזבונו, מקצתם בפירארה ומקצתם בשאלוניקי, והנה האפוטרופסים שבפירארה ואף האלמנה דרשו שיועברו הנכסים משאלוניקי לפירארה, ואילו אחד

66 כי צולע ברגלו היה הכותב.

67 השם יתברך.

68 הצי.

מהאפוטרופסים שבשאלוניקי מתנגד לכך. החכם הפוסק השיב שאין להכריח להוציא את הנכסים משאלוניקי שהיא תחת שלטון תורכי-מושלמי לפיראַרה שהיא תחת שלטון איטלקי-נוצרי. אחד מנימוקיו לפסק-דין זה הוא:

"ואחר שעינינו ראו ולא זר הקורות והצרות אשר הגיעו ליושבי האיטלייא מה' או ו' שנים ועד עתה[69], הן משרפת התלמוד, הן מענין הדת ומדברים כיוצא באלה, ודברים פרטיים אין צריך לזוכרם, אין ספק שהמתעכב שם אינו ירא לנפשו ולתורתו, שאם לא כן, איך יעמוד לבו, תחזקנה ידיו, ממי שראה את השרפה אשר שרפו אויבי ה' ותורתו לעמוד במקום ההוא, כי בכל איטלייא היתה הגזרה, ולא עוד אלא שאי-אפשר ללמוד שם תורה, אחר שאין בידם טובם, הוא התלמוד. והרי גדולה מזו אמרו, דבכל מקום מוציאין ממקום שרובם גויים למקום שרובם ישראל, על אחת כמה וכמה ממקום שרובם גויים אויבי ה' ומקום שאין שם תורה, כנזכר, למקום שרובם ישראל ויכול ללמוד תורה כרצונו, באופן שהנפש עם הגוף גם הנכסים בטוחים יותר ויותר לאין שיעור במלכות הזה מלכי חסד... דלית דין ולית דיין דלימא שהדין להוליך שם הנכסים ממקום שהם בטוחים למקום ספק ח"ו..." [70]

לאחר שריפת התלמוד קשה היה להשיג באיטליה אפילו טופס כדי לברר על פיו ציטטות ומראי-מקום, או לקבוע מפתחות לספרים לפי סדר מאמרי חז"ל. ר' אברהם ב"ר דוד פרוונצאלי, שהגיה את ספר "חובת הלבבות" שנדפס במנטובה בשנת שי"ט (1559), כותב בדברי-החתימה שלו:

"מאמרי רז"ל חוץ משל מסכת אבות הנחנום [במפתח] על

69 השאלה הובאה לפניו בשנת ש"ך (1560) לערך.

70 שאלות-ותשובות מהרשד"ם, חו"מ, שאלוניקי שנ"ה, סימן ש"ג.

סדר דפי הספר ולא על סדר המסכתות, להיות התלמוד בעה"ר בלתי נמצא אצלנו לעת עתה, ולא היה ספק בידינו לשמור סדר המוקדם והמאוחר בפרק ופרק, כי הוצרכנו לרשום מקומם ממה שנשאר בזכרוננו עדיין ומדרכים אחרים בלתי סלולים..."

מצב זה נמשך באיטליה כמה דורות. תשעים שנה לאחר שריפת התלמוד בויניציאה, כותב אחד מחכמי העיר, ר' עזריה פיגו, בהקדמתו לספרו "גדולי תרומה" על "ספר התרומות", שנדפס בויניציאה בשנת ת"ג (1643), את הדברים האלה:

"אפס כי אז היה קשה עלי מאד לקרבה אל המלאכה, בעבור מה שהוא מבואר יצטרך בהכרח למי שנכנס בעיון כזה כל חבור הגמרא... ואני בעניי הייתי חסר כל טוב על בלי היות לי כי אם גמרת קמא ושבועות ונזיר... לחסרון הגמרות בקשתי מהשערים אשר מקורם ושרשם היה בגמרות הנמצאות אתי, ועליהם התחלתי לכתוב. ועיני ראו והביטו נפלאות מתורת השגחתו יתברך הפרטית, כי על ידי קצת השתדלות שהייתי עושה היה מזומן לידי מזמן לזמן איזו מסכתא, אם בהשאלה מהעיירות הקרובות ואם באופן אחר..."

שריפת התלמוד במרכז איטליה בשנת שי"ד (1553—1554) ובצפון-איטליה בשנת שי"ט (1559), חוללה, כמובן, מהפכה גמורה בכל שיטת-הלימוד באיטליה. במקום תלמוד היו לומדים אלפסי. בשנות שי"ד—שט"ו (1554—1555) הדפיס המדפיס טוביה פואה בסביוניטה את האלפסי, כי לא יכול היה להמשיך בהדפסת התלמוד שהתחיל בה בשנת שי"ג. וכן נדפס האלפסי בעיר ריווא די טרינטו בשנת שי"ח (1558). כשנתמנה ר' מנחם פורטו כהן לרב בוירונה בשנת שמ"ה (1585), התנו ראשי הקהלה, כי "יחויב ללמוד בביה"כ ההלכה ופירש"י, ואחרי עת אכילת הצהרים בכל יום יאמר רבי' נסים או תוספות" [71], כלומר,

71 י. זנה, ב"קבץ על יד" י"ג (ת"ש—תש"א), עמ' ק"ע.

במקום תלמוד היו לומדים רב אלפס עם פירוש רבינו נסים.

אחרי שריפת התלמוד הגיעו לחשיבות מיוחדת אותם ספרי פוסקים עם פירושים המציינים את המקורות, ובמיוחד הטורים לר' יעקב ב"ר אשר עם פירוש "בית יוסף" לר' יוסף קארו. תחלת הדפסתם של הטורים עם פירוש "בית יוסף" היתה עוד לפני גזירת שריפת התלמוד, אבל נסתיימה אחרי הגזירה [72]. אולם מאז נדפסו וחזרו ונדפסו בויניציאה פעמים רבות.

ר' מנחם פורטו כהן רואה השגחת ה' בזה שהטורים עם "בית יוסף" התחילו להדפס זמן קצר לפני גזירת שריפת התלמוד. בהקדמה שהקדים לדפוס השני של טור אורח חיים עם "בית יוסף", שנדפס בויניציאה בשנת שכ"ד (1564), הוא כותב:

"לאשר רוח נבואה נוססה בו [בר' יוסף קארו] כאשר שמענו כן ראינו, כי בימים אחדים טרם אש יצאה מאת י"י [73] שלח חוצה חבור הנכבד הלזה למען נמצא בו מרגוע לנפשנו, וכמתנבא על העתיד, כאשר יאמר האומר: חיו בצלי בגוים עד יערה רוח ממרום י"י. עוד מדי דברי המו מעי עלי, כי בכל עת אני רואה החבור הנכבד הלזה לא אוכל לעצור ברוחי להתאפק מבלי עיני ירדו מים ועפעפי יזלו דמעות בשומי על לבי כמה טצדקי והרפתקי עברו על ראשנו, עינינו ראו ולא זר את אשר לא ראו אבותינו למיום סור יהודה מעל אפרים, עם י"י אלה גולה וסורה בין תנור לכירים, ולקתה מאת י"י בכפלים. חשכו הרואות בארובות, בארץ תלאובות, בנים על אבות סבלו מכאובות, בגוים אין תורה, אף זו מחמד עינינו אשר אמרנו

72 טור עם פירוש "בית יוסף" או"ח ויו"ד נדפסו בויניציאה בשנות ש"י—שי"א (1550—1551); אהע"ז נדפס בסביוניטה בשנת שי"ג (1553); חו"מ נדפס בסביוניטה בשנת שי"ט (1559).

73 כלומר, לפני שריפת התלמוד.

בצלו נחיה בגוים, נתן למאכלת אש, הלא עונינו וחטאתינו הביאו לנו כל אלה ועל אשר מעלנו בי״י. יוסף[74] הוא המשביר שבר לכל עם הארץ, לולי קם בפרץ, לא מצאנו ידינו בבית המדרש, וכמעט ח״ו תורה משתכחת מישראל...״

גזירת שריפת התלמוד הביאה, כמובן, לידי הרהורי תשובה. יהודי איטליה התחילו תוהים על המעשים שעוררו חמת־אל זו. כבר הבאתי לעיל דברי ר׳ שלמה יצחק ירושלמי המשיב על השאלה: ״מי ילד לי את אלה הצרות?״ תשובה פשוטה: ״המצמיחים בנפשותם חכמות נכריות ובילדי הזמן יספיקו״. תשובה חריפה יותר השיב רב בקהלה גדולה בפולין, ר׳ אהרן ב״ר גרשון אב״ד פוזנא. בדרוש שדרש בקהלתו בשבת הגדול של שנת שי״ט (1559) נגד ספרי הפילוסופיה, אמר בתוך דבריו, שגזירת שריפת התלמוד באיטליה היתה תוצאה מהדפסת ספר „מורה נבוכים״ להרמב״ם עם פירושים בויניציאה בשנת שי״א (1551). הוא כותב: ״מיד נגזרה הגזירה לשרוף התלמוד, כיון שנדפס המורה נבוכים בויניציאה בעון זה נגזרה הגזירה ונשרפו כל ספרי התלמוד ברוב איטליא״[75]. לדעתו אף עיון בגדולי הפילוסופים היהודים היה חטא כבד שהביא בעקבותיו גזירה קשה זו.

אולם התוצאה של גזירת שריפת התלמוד היתה שנתפשט בין יהודי איטליה העיון בפילוסופיה והלימוד בחכמות חיצוניות. ועל כך הגיעו לידינו כמה עדויות מבני הדור ההוא. כך כותב ר׳ יהודה עשהאל מהטוב: ״ואם בגלילותנו אלה אין הרשות נתונה מאדוני הארץ להחזיק תלמודנו בידינו, ובקושי התירו

74 הכוונה לר׳ יוסף קארו.

75 סיני, כרך ז׳ (תש״א), עמ׳ שי״ז.

מה שהתירו...[76] בגלל הדבר הזה יש שהות ביום ועונות מהפנאי להתמיד הלמוד במקראי קודש ודקדוק הלשון ואף גם לחכמות בחוץ"[77].

תגובה לנטיה זו לעיון בפילוסופיה ובחכמות חיצוניות שימש זרם הדפסת ספרי־קבלה. ארבע שנים לאחר שריפת התלמוד התחילו להדפיס בפעם הראשונה את הספרים הקלסיים של הקבלה, ובמשך זמן קצר נדפסו ספרים אלה: הזהר, בשנות שי"ח—ש"ך שנדפס במנטובה, ובאותן השנים גם בקרימונה; "שערי אורה" לר' יוסף ג'יקטיליה, שנדפס בריווא דטרינטו בשנת שי"ט, ושוב במנטובה בשנת שכ"א; ספר יצירה, שנדפס במנטובה בשנת שכ"ב.

בין העומדים בראש תנועה זו של הדפסת ספרי קבלה כתגובה לשריפת התלמוד והתפשטות לימוד הפילוסופיה והחכמות החיצוניות שבאה בעקבותיה, היה ר' עמנואל ב"ר יקותיאל איש בניונטו, שהביא ממסעו בתורכיה כתבי־יד רבים בקבלה והדפיסם במנטובה. בהקדמתו לספר "מערכת האלהות" שהגיה במנטובה בשנת שי"ח, הוא כותב:

"ובעת הוסר התלמוד נגאלו בדם סברות פילוסופיות ויטו אחר בצע החכמות החיצוניות... שרש פורה ראש... חשכו הרואות מראות בארבות חמרי העברות, עד שבחמלת ה' עלינו שמש זרחה בעלטה... ויאר לנו מאור הגנוז והצפון שעין לא ראתה עד היום הזה..."

ובסוף אותה הקדמה הוא כותב דברים ברורים יותר:

"ועתה שממנו לוקח מחמד עינינו והיה לשרפה מאכלת אש ולא נוכל להתעסק בהויות אביי ורבא, והפוסקים עוד אינם כי

76 כלומר, שאר ספרים עבריים.

77 כסאות לבית דוד לר' יהודה עשהאל מהטוב, וירונה ת"ו, דף צ"ד ע"ב.

סגרו על מסגר ומי יודע אם לרוב ימים יפקדו ושלח י"י בחמלתו עלינו הספרים האלה [78] למחיה להיות לנו לעינים ביום ענן וערפל, באו הרועים ויגרשום איש כלי מפצו בידו וכבו נחלתנו אשר נשארה לבלתי השאיר לנו שם ושארית. אם גם מאת זה נצא מי שתורתו אומנותו, שדוד מה יעשה? איזה ספר יראה יבין לדעת כבוד י"י והדר גאונו ומעשה תקפו וגבורתו בבוקאגיו [79] או דברי הימים של מלכים? ...גם ראינו שספרי ארסטוטו' ותלמידיו נתפזרו בכל פנה ועבר ורבים מבני עמינו עוזבים תלמוד תורה ללכת, יצוא ושוב אחר עיוניהם, אף כי יש בהם דעות כוזבות וכמעט נטיו רגלי המעינים בהם מדרכי האמונה... ועתה מן שמים נלחמו..." [80]

אולם הדפסת ספרי־הקבלה הקלסיים עוררה פולמוס חריף, שבו השתתפו חכמים רבים, מהם מתירים ומהם אוסרים. בין המתירים להדפיס ספרי קבלה היו ר' משה באסולה, ר' משה פרובינצאלו, ר' ישראל ב"ר מנחם מרוויגו, ר' משה ב"ר יוסף ביבי, ור' יצחק ב"ר עמנואל דלאטש. בין האוסרים היו מהר"ם פדואה ור' יעקב ישראל ב"ר רפאל פינצי. נימוקי המתנגדים היו שונים. מהם שהתנגדו לקבלה בכלל וסברו כי "אין טוב לאדם... כי אם לדרוש ולחקור הויות דאביי ורבא והדינים ע"פ התלמוד בבלי והפוסקים", ואם אין ספרי תלמוד ילמדו הדינים עפ"י הפוסקים. מהם שטענו כי העיון בקבלה עלול להביא לידי מינות. מהם שהאמינו בקבלה ואף על פי כן התנגדו להדפסת ספרי קבלה, משום "שאין לגלות דברים שהם כבשונו של עולם משום כבוד אלהים הסתר דבר". ומהם שחששו כי

78 כלומר, ספרי קבלה.

79 .Boccacio

80 ע"י הדפסת ספרי־הקבלה.

הדפסת ספרי קבלה עלולה לגרות את הנוצרים לגזירות נוספות.

ר׳ יעקב ישראל ב״ר רפאל פינצי שהתנגד בתוקף להדפסת ספרי־קבלה מכמה מהטעמים הנזכרים, אף שלא התנגד לקבלה בכלל, מביע את הטענה האחרונה בדברים אלה:

״גם אין להדפים שום ספר של קבלה משום סכנה, וחמירא סכנתא מאיסורא [81]. ובהיותינו עתה בצרה גדולה, שנלקח ממנו עטרת ראשינו, התלמוד, ובכל יום ויום מגלגלים עלינו עלילות דברים על יתר פליטת הספרים, לכן אין לדפוס שום ספר אחר, פן יגברו לשונם עלינו לומר: לא די להם ליהודים ששרפו התלמוד, כי עוד ידם נטויה לדפוס ספרים אחרים שלא נדפסו לעולם. ויבואו מזה ח״ו להאביד יתר הספרים הנותרים לנו והנשארים אצלינו, ולכן אין להדפים אותם, רק יש לנו לגלות טפח ולכסות טפחים ולהחזיק את יתר הספרים הנותרים לנו בצנעה ולא לפרסמם... א״כ גדול עונם מנשוא של האנשים אשר נשאו את לבם להדפים שום ספר של קבלה...״ [82]

כלפי טענה זו טענו המתירים, שדי לנו במה שגזרה המלכות, ואין לנו להוסיף גזירות על עצמנו. כך כותב ר׳ יצחק ב״ר עמנואל דלאטש:

״כי אלה העברים העורים הטפשים החלושים בסברתם אומרים אמור, כי להיותנו בזמן שגזרה המלכות שרפת התלמוד, לכן בקעה מצאו וגדרו בה גדר. אוי לאזנים שכך שומעות. אחאב עבד הבעל מעט והוא יעבדנו הרבה... והם למען ספות הרוה את הצמאה מקדימי פורענותא וגוזרים מה שלא גזרו ובאשר לא נגעה בנו יד המלכות המושלת בחכמה שלא כונו

81 חולין י׳ י׳.

82 תשובת ר׳ יעקב ישראל פינצי נתפרסמה ע״י ש. אסף ב„סיני״ כרך ה׳, עמ׳ ש״ס—שס״ח ושנית בספרו ״מקורות ומחקרים בתולדות ישראל״. ירושלים תש״ו, עמ׳ 238—246.

אלא לכונה טובה להסיר קוצים ודברים קשים בעיני המלכות המביאים לידי קטטה בין הארמי ובין הישראלי, ואלה הרבנים באים לעקור את הכל...״ [83]

להתפשטות ספרי־הקבלה אחרי שריפת התלמוד, מרמז בלגלוג ר׳ אברהם מנחם ב״ר יעקב הכהן רפא מפורט בדברים אלה:

״וידעתי כי רבים ילעיגו יפטירו שפה עלי, בפרט כי מאחרי לוקחה מאתנו הגמרא נתמלאה הארץ דעה ממקובלים בעלי חכמה האלהית, יושבי בסתר עליון ומסתכלים באספקלריא המאירה, ואני בעניי ובאולתי רמים וגבוהים הדברים בעיני, כי על כן בחבורי הזה לא ימצאו כאלה..״ [84]

83 שאלות־ותשובות ר׳ יצחק עמנואל דלאטש, וינה תר״כ, עמ׳ 124—127.

84 מנחה בלולה, על התורה, לר׳ אברהם מנחם רפא מפורט, וירונה שנ״ד, בדברי־החתימה לספר.

שריפת התלמוד באיטליה, שעשתה רושם קשה ומדכא על יהודי איטליה, עוררה את המשוררים שביניהם לקונן על המאורע בשירי-קינה. הגיעו אלינו חמשה שירי-קינה על שריפת התלמוד שנכתבו בידי משוררים אלה:

א) ר' עמנואל ב"ר יקותיאל איש בניונטו. הוא האיש שעמד בראש תנועת הדפסת ספרי־קבלה כתגובה לגזירת שריפת התלמוד. וכבר הבאנו לעיל את דבריו בענין זה בהקדמתו לספר "מערכת אלהות" שהדפים במנטובה בשנת שי"ח. תחלת שירו: "ערמת כל תלאותי יגונותי ואנחותי". משקלו: יתד ושתי תנועות. יתד ושתי תנועות. סימנו: עמנואל בכאמ"ר יקותיאל נ"ע איש בנונטו. שיר זה נדפס בסוף ספרו "לוית חן", על כל דרכי לשון הקדש, שנדפס במנטובה בשנת שי"ז.

ב) ר' מרדכי ב"ר יהודה מבלאניש. הוא היה איש פיסארו והיה תלמידו של ר' יצחק יהושע די לאטיש [85]. תחלת שירו: „לכו לכם ושק שימו כסותכם, בכו בכה לאור תורה וכתרה". משקלו: יתד ושתי תנועות, יתד ושתי תנועות, יתד ותנועה. שיר זה נתפרסם בפעם הראשונה מתוך כתב־יד ע"י יהושע

85 בחודש מרס של שנת שי"ז (1557) כתב מפיסארו אגרת לרבו, שיבוא לשמש ברבנות בפיסארו. (האגרת נדפסה ע"י דוד פרענקיל ברבעון "עלים לביבליוגרפיה וקורות ישראל" שנה ג' חוב' ב', מרחשון תרצ"ח, עמ' 25—26. — איש אחר ממשפחה זו, ר' יהודה ב"ר שלמה דבלאניש, חתם בפיסארו על פסק־דין בשנת של"ג (שם, עמ' 31).

העשיל שור בעתון „החלוץ" שנה י"ג (תרמ"ט), עמ' 108 [86].

ג) ר' שלמה חזן מאנקונה. תחלת שירו "שומו שמים התפוררה ארץ, חשכו מאורות בלתי אורה, כי תחת זרח נשאר לנו פרץ". משקלו: עשר תנועות [87]. סימנו: שלמה חזן יצ"ו מאנקונה. חרוז א' חורז עם חרוז ג', והחרוז האמצעי חורז עם הבית שלאחריו, צורת חריזה הידועה בשם terza rima. שיר זה נדפס בפעם הראשונה בספר "דבר בעתו מה טוב", שנדפס בפיראררה בשנת שט"ז (1556)[88].

ד) גומפריכט מהעיר שעברשין. הוא היה מלמד בוויניציאה,

86 וחזר ונדפס ע"י שמעון ברנשטיין בספרו "שומרי החומות", תל־אביב תרצ"ח, ובספרו "משירי ישראל באיטליה", ירושלים תרצ"ט, עמ' מ"ו—מ"ז.

87 בדרך־כלל, אך יש שמספר התנועות מגיע לתשע או לאחת־עשרה. לפי השיטה שהונהגה ע"י משה ריאיטי נחשבות כאן הברות בעלות שוא נע או חטף כשוות לשאר ההברות.

88 וחזר ונדפס ע"י דוד קויפמן בעתון Revue des Ètudes Juives כרך 11 (1888), עמ' 135—156, ביחד עם שירו של ר' יעקב מפאנו על שריפת אנוסי אנקונה, כאילו היה שיר אחד מאותו משורר. בדבר זה הוטעה קויפמן ע"י הרב יצחק רפאל אשכנזי בידיעות שמסר למרדכי מורטארה. וכן עשה גם הרב אשכנזי עצמו, שחזר והדפיס את שירו של ר' יעקב מפאנו ביחד עם השיר על שריפת התלמוד בספרו "תולדות בני ישראל בנפות איטליא", קראקא תרס"א. גם שטינשנידר (בספרו געשיכטס־ליטעראטור, עמ' 101, סעיף 117), לא שם לב שהקינה על שריפת התלמוד אינה לר' יעקב מפאנו אלא לר' שלמה חזן. — ושוב חזר ונדפס השיר ע"י אפרים דיינרד בספרו "שבלים בודדות", ירושלים תרע"ה, עמ' 166—167, ושם נדפסו הבתים שלא כסדרם, ונשמט החרוז האמצעי של הבית התשיעי. — ושוב נדפס השיר ע"י שמעון ברנשטין בספרו "משירי ישראל באיטליה", ירושלים תרצ"ט, עמ' מ"ד—מ"ה. ואף ברנשטין לא הרגיש שהשיר שנדפס ע"י קויפמן הוא־הוא אותו שיר כולו.

וחיבר שם שני שירים ביהודית־אשכנזית על ענין חנוכה ועל ענין פורים. ובראש שירו על נס פורים קונן בחרוזים על גזירת שריפת התלמוד [89].

ה) משורר אלמוני. תחלת שירו: "אקרא צורי, אוי לי על צירי, כי תלמודי, באש נשרף". משקלו: ד' תנועות. סימנו: אותיות א"ב עד אות י'. ואפשר שחיבר המשורר על הא"ב כולו, ולא נשתייר אלא מחציתו של השיר. השיר נדפס על־פי כתב־יד הלברשטם שבגנזי בית־המדרש לרבנים בניו־יורק (סימן 496) על־ידי שמעון ברנשטין, בספרו "שומרי החומות", תל־אביב תרצ"ח, עמ' 180, ובספרו "משירי ישראל באטליה", ירושלים תרצ"ט, עמ' מ"ג.

אביא כאן את חמשת שירי־הקינה בסדר שהזכרתים, ובתוספת ניקוד משֶׁלִּי. אף שאין אנו למדים מהם פרטים נוספים על הגזירה, הרי אנו שומעים מתוכם את רחשי־נפשם של יהודי איטליה למראה תורתם שבעל־פה עולה בלהבות־אש.

89 Lieder des Venezianischen Lehrers Gumprecht von Szczebrszyn (um 1555), herausgegeben von Moritz Stern, Berlin 1922 (Deutsche Sprachdenkmaeler in hebraeischen Schriftcharakteren, I), 37.

ובלי ספק לא נשרף התלמוד אלא בעון המלעיגים עליו, ורבים מעמי הארץ המתיהרים כסו פניהם חרלים בדעות כוזבות האריכו לשון על האנשים הצובאים בדברי צדק ומשפט ובכונות הפילוסופים אשר הרחיבו פה על בעלי התלמוד, ומישרים. ולא נגזרו עלינו גזירות קשות אלא בעון מנהיגי הדור ובעלי כיסים שֶׁרָפו ידיהם מרפא את מזבח י״י ההרוס ולא עמדו על הפרץ לחזק את בדק בית האלקים. ויהי כי באתי מעבר לים באנקונה אל מלוני, אני הגבר ראה עני שרפת תלמודי, קרעתי את מעילי, ואברכה במר נפשי. עוד אפפו עלינו רעות, לא יכלתי לראות, כלי גולה עשיתי לי, ואשא משלי בשיר קינה מבעי לי:

מרכב מיתד ושתי תנועות ויתד ושתי תנועות.

עֱרֵמַת כָּל תְּלָאוֹתַי / יְגוֹנוֹתַי וְאַנְחוֹתַי
צְבָרוּנִי הֲמָמוּנִי / וּבָא רָקָב בְּעַצְמוֹתַי.

מְשׂוֹשׂ לִבִּי וְשִׂמְחָתִי / מְצוּדָתִי סְגֻלָּתִי
מְצָאוּהוּ שְׂרָפוּהוּ / רְפוּאָה אֵין לְמַכָּתִי.

בְּמִלָּה אוּגְרָה כורת 90 / וּפוֹרֵשׂ אֵין בְּמַכְמֹרֶת
נְכוֹנִים הֵם דְּגָנֶיהָ / לְמִחְיָתָהּ לְמִשְׁמֹרֶת.

90 כאן נפלה טעות בדפוס, וקשה לשער מה צריך להיות כתוב.

וּמְחַמְּדֵי מְבֹעָרִים / וּבָאִים מְפֻזָּרִים
וְהַנִּמְצָא בְּתוֹךְ עַמִּי / מְבַקְּשִׁים מְצוֹרָרִים

אֱמֶת אַרְצָה וְתִפְאֶרֶת / וְאֵין דּוֹרֵשׁ מְאַשֶּׁרֶת
אֲהָהּ לְקוֹל אֲשֶׁר יוֹצֵאת / וּמַכְרֶזֶת וְאוֹמֶרֶת.

לְיַסֵּר הַמְּסֻגָּנִים / וּמַלְעִיבִים וְהַמַּהְגִּים
לְרוֹצֶה נִמְשָׁךְ אַבִּיר[91] / בְּדִיל מֶסֶר וְהַסִּיגִים.

בְּכָל עַמּוֹ וְאַרְצוֹתָיו / בְּנֵס וְקֶצֶף כְּרָזוֹתָיו
בְּסִיל קָרְאוּ מַלְאוּ / עָשׂוּ חֻקָּיו וּמִצְוֹתָיו.

כְּמוֹ עוֹפוֹת מְצֻיָּנוֹת / יְרַקְרַקּוֹת שְׂאֵת בָּנוֹת
כְּנַף בֶּגֶד כְּמוֹ זֶרֶת / וְאִישׁ רִבְעוֹ בְּכָל פִּנּוֹת.

אֱמוּנוֹת עָבְבוּ לָהֶם / כְּנֵסִיּוֹתָם וּבָתֵּיהֶם
אֲשֶׁר בָּנוּ כְּמוֹ רָמִים / בְּיַד זָרִים נְתוּנִים הֵם

מְגוּרוֹתָם בְּאַשְׁפַּתּוֹת / וּבְחָרְבוֹת וּבְבַתּוֹת
מְאוּסִים רוֹפְאִים לָהֶם / כְּמֵי מָרָה אֲנִי לִשְׁתּוֹת.

רְשׁוּת תַּרְבִּית שְׁנֵים עָשָׂר / סְסַר מָזוֹן וּבַר יֶחְסַר
רְאִיּוֹתָם לָשׁוֹן לַעַז / וְהֶנּוּת שַׂר וְטִפְסַר סָר.

יְנוּקָתָם וְשָׁרוּתָהֶם / צְחוֹק מִשְׁתֶּה אֲסוּרִים הֵם
יְבֹאֵהוּ כְּנָהָר צַר / לְלֹא יִשְׁבּוֹת בְּסַגֵּיהֶם.

קְרוֹבִים נַעֲשׂוּ נָכְרִים / וְרַבִּים הָלְכוּ גֵּרִים
קְצָתָם עָבְרוּ יַמִּים / וְכַצְּבָאִים עֲלֵי הָרִים.

91 כוונת הדברים אינה ברורה.

וְצָרוֹת הַסְּפָרַדִּים / נְדִיבֵי עַם וְנֶחֱמָדִים
וַעֲנוּיִם הֲלֹא נוֹדַע / שְׂרֻפִים עוֹמְדִים עֵדִים.

תְּמוֹל בֹּאָם בְּתִפְאַרְתָּם / בְּרֹב עָשְׁרָם בְּמִשְׁמַרְתָּם
תְּלָאוּם שָׁם וְנִשְׂרְפוּ / וְלֹא נוֹדַע מְקוֹם שִׁבְתָּם.92

יְחִידִים טַף וְהַנָּשִׁים / נְטוּשִׁים חָלְצוּ חוּשִׁים
יְבַכֶּךָ צוּר שֶׁהִצִּילָם / בְּלִי סוּסִים וּפָרָשִׁים.

אֲסָפוּנוּ יְמֵי צָרוֹת / וּמִלְחָמוֹת וְהִתְגָּרוֹת
אֲנִי שָׁבַת מְשׂוֹשׂ תֻּפִּים וּמִטְפָּחוֹת וְהַשָּׁרוֹת.

לְבוּסַת אִישׁ לְהַשְׁקִיט לוֹ / כְּנֶשֶׁר חָשׁ בְּתַרְמִילוֹ
לְצַיֵּר מִקְלָט יְהַלֵּךְ אַט / לְבַל יֵרָאֶה בְּקַלְקוּלוֹ.

נְפוּגוֹתַי וְנִדְכֵּיתִי / וּבָכִיתִי בְּגָלוּתִי
נְגָעַי פֹּה סְבִיבוֹתַי / בְּפִיסָרוֹ יְשִׁיבָתִי

עֲוֹנוֹתַי לְכָדוּנִי / וְצַר מָצוֹק מְצָאוּנִי
עֲשׂוֹת לִמּוּד כְּרֻם זֻלּוּת / וְתַלְמִידַי יְצָאוּנִי.

אֲנַסֶּה נָא בְּגִנְזָתִי / וְאַמֵּץ טַל תְּבוּנָתִי
אֲשֶׁר סֵפֶל לְהוֹצִיל אֶל / יְקוּתִיאֵל כַּוָּנָתִי.

סוֹד חֵשֶׁב אֲפֻדָּתוֹ / בְּסוֹד דִּקְדּוּק רְפִידָתוֹ
יְהִי יָקָר לְכָל קוֹרֵא / רְבִיד זָהָב אֲגֻדָּתוֹ.

שְׁמוֹת מִלִּים מְבֹאָרִים / פְּעָלִים גַּם מְסֻדָּרִים
שְׁבִיל כָּל אוֹת וְהַנְּקֻדּוֹת / מְלֶאכֶת שִׁיר וּמַאֲמָרִים.

92 הכוונה לשריפת האנוסים באנקונה.

אברהם יערי

באר שרים חפרוהו / נדיבי עם ילדוהו
בכור סורו יסוד חיוג / ובן נאנח בספריהו.

נאם ספר שמו נקרא / פעלים רב ובן עזרא
נתיבות מקנה אברם / והקמתי מאד נורא.

והיחיא ואליה / ועוד יש בה עשריה
והספר גביר אדיר / ואבא בם ואודה יה.

בתחנני עצות נדר / לשון קדש להתגדר
נבוני גם מידעי / גשו אלי ראו סדר.

טהרי־לב פנו אלי / והקשיבו למלולי
טמוני חול תרומת כל / במצפוני ובכללי.

ואם הפיל שגיגתי / דבר כזב בספרתי
ואדירי וחפצי בו / יתקן נא מצנתי.

ב. קינת ר׳ מרדכי ב״ר יהודה מבלאניש

בהלקח לקח טוב ממנו, תורת ה׳ התמימה, להמה ולאבדה, דאבה נפשנו מני עני לאשמותינו כי רבו, וה׳ סגר רחמיו וחסדיו, ומחמדיו הלכו בשבי, מדחי אל דחי, סחי ומאוס. אוי להם לבריות מעלבונה של תורה המוצאת לחרפה, נזופה וחטופה וקטופה, ולרב החטאים והרעים קרעים תלביש שוקים ורחובות, ותחשך כל הארץ וקדרו שמים ממעל במעל אשר מעלנו באלקנו, לרוע מעללינו, ועלינו תלונותינו, כי פשענו ומרינו ותעינו ופנינו לשוא ותפל, ותפל אש ה׳ ותאכל כל תפארתנו, בהנתן [דת] מאת רשעים תועים בדברי שקר לתת פח מפח נפש, נהפך לאבל מחולי, קינה מיבעי לי, הצעיר מרדכי בכמה״ר יהודה מבלאניש יצ״ו. ואשא משלי ואמר :

לְכוּ לָכֶם וְשַׂק שִׂימוּ כְּסוּתְכֶם / בְּכוּ בָכֹה לְאוֹר תּוֹרָה וְכִתְרָהּ
בְּנֵי אֵל סִי וְהֵילִילוּ וְחִילוּ / בְּצֵאת מֵאִתְּכֶם כָּל זִיו הֲדָרָהּ
רְאוּ כִּי אָזְלוּ מַיִם וְנָהָר / הֲלֹא חָרֵב וְיָבֵשׁ הוּא וּמָרָה
תְּהִי נֶפֶשׁ חֲכַם לֵבָב וְאַמִּיץ / וְאֵין כֹּחַ וְאֵין נוֹס לְצָרָה
סְפָרֵינוּ לְאֵין מִסְפָּר לְקוּחִים / מְשֻׁלָּחִים אֱלֵי אֶרֶץ גְּזֵרָה
וְאַיֵּה פֹּה חֲכָמֵינוּ וְאַיֵּה / רְבִי רַבָּן וְתַנָּא וַאֲמוֹרָא
וְהַדָּת נִתְּנָה בָאֵשׁ לְהַעֲבִיר / תְּעוּבַת אֵל וְתִגְמַר כָּל גְּמָרָא
וּמַה נֹּאכַל וְאֵין סֵדֶר זְרָעִים / תְּמִים דֵּעִים לְכָל רוֹעִים בְּתוֹרָה
וְאֵיךְ נִשְׂמַח וְאֵין מוֹעֵד וְנָשִׁים / וּמִי יָשִׂים בְּאַפֵּנוּ קְטוֹרָה
וּמִי יְחֻנַּס וְאֵין סֵדֶר נְזִקִין / וּמִי יוֹרֶה וּמִי יָבִין סְבָרָא

קֳדָשִׁים אֵין בְּזְבֵינוּ לִסְתָרָה / וְסֵדֶר טֳהָרוֹת פָּתִית לְאוֹרָה
וְאֵין חִידָה וְאַגָּדָה חֲסִידָה / מְיֻסָּדִים בְּפִי דּוֹרְשִׁים כְּשׁוּרָה
זְקֵנִים אֵין בְּפִיהֶם עוֹד נְכוֹנָה / נְבוֹנִים שָׁכְחוּ בִינָה חֲקִירָה
וּמִי הֶאֱמִין שְׂרוּפַת אֵשׁ כְּסוּחָה / הֱיוֹת תּוֹרָה תְּמִימָה וַהֲדוּרָה
לְחֶרְפָּה הִיא גְזוּפָה נַחֲטוּפָה / קְטוּפָה וַהֲדוּפָה מִגְּבִירָה
הֲיֵשׁ מַכְאוֹב כְּמַכְאוֹבֵךְ שְׁכוּלָה / וְאֻמְלָלָה וְנִבְהָלָה מְצֵרָה
שְׁדוּפָה אַתְּ וְגַלְמוּדָה עֲדַת אֵל / עֲנִיָּה סוֹעֲרָה גּוֹלָה וְסוּרָה
הֲלֹא פֶּשַׁע וְרֶשַׁע מָנְעוּ טוֹב / עָבְרוּ תוֹרָה בְּקַלָּה וַחֲמוּרָה
וְהָרֵקִים גְּרָמָא בִּנְזָקִים / אֲשֶׁר שָׂמִים בְּזָהָב בְּלִי חֲקִירָה
לְבַד שׁוֹגִים בְּתַעֲנוּגִים וְסִגִּים / וְנַפְשָׁם רֵק בְּרִיק וּבוּז שְׁכוּרָה
וְהַתּוֹרָה עֲזוּבָה וַעֲלוּבָה / לְמַעֲצֵבָה וְאֵין אִישׁ בָּא לְשָׁמְרָה
לְרֹב לֵצִים פְּרִיצִים הֵם מְנָאֲצִים / דְּבַר תּוֹרָה וְשׁוֹתָה מֵי בְּאֵרָה
לְכִי שׁוֹבִי עֲצוּבָה בַּת יְהוּדָה / אֱלֵי יוֹצְרֵךְ וְצוּר חֶלְקֵךְ מְהֵרָה
וְהִתְנַחֲמִי וְהִתְוַדִּי עֲוֹנֵךְ / וְרַגְלֵךְ נָא תְּהִי רֶגֶל יְשָׁרָה
לְבָבֵךְ כַּסְּפִי מֵרַע וְקִרְעִי / וְלֹא תִירְאִי לְיוֹם זַעַם וְעֶבְרָה
וְלֵב מֶלֶךְ בְּיַד קוֹנֵךְ לְהַחֲזִיר / בְּיוֹם מָחָר לְיָשְׁנָהּ הָעֲטָרָה
וְאַתֶּם עַם זְקֵנִים עִם נְעָרִים / בְּכוּ בָּכֹה לְאוֹר תּוֹרָה וְכִתְרָהּ.

ג. קינת ר' שלמה חזן מאנקונה

שׁוֹמּוּ שָׁמַיִם הִתְפּוֹרְרָה אָרֶץ
חָשְׁכוּ מְאוֹרוֹת בִּלְתִּי אוֹרָה
כִּי תַּחַת זֶרַח נִשְׁאַר לָנוּ פֶּרֶץ.

לֹא אֲנַחֵם שַׁמָּה וְשַׂעֲרוּרָה
הֲבְטַחְתִּי בִנְבוּאַת עָמוֹס 93
סִבָּה הָיְתָה לִשְׂרֵפַת הַתּוֹרָה.

מִפְּנֵי קֶדֶם הִתְחִיל אַפּוֹסְטוֹמוֹס
לִשְׂרֹף תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב הַיָּפָה
אֲשֶׁר בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה עִנּוּי יַעֲמוֹס.

הוֹי לָנוּ כִּי חָזָק וְלֹא רָפֶה
מַכָּתִי טְרִיָּה וְלִבִּי שׁוֹאֶה 94
בִּשְׂרֵפַת הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה.

חַלְחָלָה בְּמָתְנַי לִבִּי דָוֶה
וְהַסִּבָּה שְׂרֵפַת הַתַּלְמוּד
אֲכַלוּ קוּרְצֵיהוֹן דִּיהוּדָאֵי. 95

93 כנראה מרמז לעמוס ד', י'—י"א.

94 ניקוד המלה בהתאם לחרוז.

95 מרמז למלשינות שגרמה לגזירה.

זַלְעָפָה אֲחָזַתְנִי כִּי נִלְמוֹד
נִשְׁאַרְתִּי בְּלִי מִשְׁנָה וּגְמָרָא
סִבָּה הָיְתָה פֶּרֶא מִדְבָּר לָמוּד. 96

נֶעְדַּר מִנִּי עִיּוּן וַאֲגָדָה
נִשְׂרְפוּ בַּשְּׁוָקִים וּבָרְחוֹבוֹת
וָוי לָן דְּאַבְדִין צוּר תְּעוּדָה.

יֶחֱשְׁכוּ רַשִׁ"י וְתוֹסָפוֹת
אֲשֶׁר פְּנֵי חֲכָמִים מְאִירִים
כָּל אֵלֶּה גָּרְמוּ הָעֲוֹנוֹת.

צַר לִי כִּי תַּנָּאִים וְאָמוֹרָאִים
נִשְׂרְפוּ עַד שְׁמוֹתָם סָרוּ מִפִּי
גָּרְמוּ פְּשָׁעִים וַחֲטָאִים.

וּמֵאַנְתִּי הִנָּחֵם חָרָה אַפִּי
בַּאֲדָר שֶׁמַּרְבִּין בְּשִׂמְחָה
כִּמְעַט נִשְׁאֲרָה נַפְשִׁי בְּכַפִּי.

מָרְדְּכַי הַצַּדִּיק בִּרְוָחָה
בִּלְבוּשׁ מַלְכוּת תְּכֵלֶת וָחוּר
נֶהְפַּךְ לִי לִיגוֹן וַאֲנָחָה.

אֲסַלֶּה לְקוֹנִי לִבִּי עָכוּר
יְנַחֲמֵהוּ בְּבִיאַת הַגּוֹאֵל
יְקַבֵּץ עַם הֶעָזוּב וְעָצוּר.

96 כוונת החרוז הזה אינה ברורה.

שריפת התלמוד באיטליה

נֶאֱמָן הוּא לִשְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל
יַחְמוֹל יַחֲזִיר עֲטָרָה לְיְשָׁנָה
יְחַדֵּשׁ תּוֹרָתוֹ כִּי אֵין כָּאֵל.

קָרָאתִי בְּכָל לֵב אֵל אֱמוּנָה
זַכֵּנוּ בְּבִנְיַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ
רְאוֹת שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה.

וּבְרֹב חֲסָדֶיךָ לֵב נִתְחַדֵּשׁ
לָשׁוּב לָאֵל בִּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה
וּנְהַלֵּל לַה׳ בְּשִׁיר חָדָשׁ.

נָא תְחִיַּת הַמֵּתִים אוֹר כִּשְׂלָמָה
עוֹטֶה זַכֵּה לַשָּׁבִים אֵלֶיךָ
וְאָז תְּהַלֵּל כֹּל נְשָׁמָה.

הוֹרֵנוּ אֲדֹנָי דֶּרֶךְ חֻקֶּיךָ
סְלַח לַעֲוֹנוֹת וּפְשָׁעִים
וְהוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן חַסְדֶּךָ.

ד. חרוזי ר׳ גומפריכט משעברשין

זינט דז עש אזו איז גיקומן
דז אונז בעוונות דיא ספרים זיין ווארדן גינומן
דז זיא אל מול וועלן ווינשן
אונ׳ זיא זיין נאך אין גוים הענט
אונ׳ די בעשטן זיין שון ווער ברענט
אונ׳ איז אונש צו מול קיינש אובר גיבליבן
דז מן דיא צייט העט דאריבר ווער טריבן
נון זיין דיא ורומן ורויאן שטעט ווער ולישן
דז זיא אל מול וועלן ווישן
וויא זי זולן טון צו איקליכר צייט
אודר ווש דער האנדל ביטייט.
אזו האבן זיא איין זיטן
דש זיא וולעגן איינן צו ביטן
דער זיא די מגילה זול בישיידן
אין תרגום אודר אין אנדרן גישמיידן.
נוא איז עש בעוונות אלש אום זישט
אונזרי ספרים וועלגרין זיך אין מישט,
דארום האב איך אזו לאנג גיטראכט
דז איך די מגילה האב אויפש טוייטץ גיבראכט. — — —

ה. קינת משורר אלמוני מאיטליה

אֶקְרָא צִירִי / אוֹי עַל צִירִי / כִּי תַלְמוּדִי / בָּאֵשׁ נִשְׂרַף
אַדִּיר שִׂיחִי / הֶעְטִיף רוּחִי / עַל כִּי אוֹרִי / טָרֹף טֹרַף
אַיֵּה שֹׁפֵר / אַיֵּה סֵפֶר / כִּי נֵר מִצְוָה / הִיא אוֹר עֵינַי
עוּרָה לָמָּה תִישַׁן אֲדֹנָי.

בִּבְכִי אֶקְרָא / עַל גְּמָרָא / פָּנָה זִיוָהּ / פָּנָה הוֹדָהּ
גִּזְרַת סַפִּיר / כֶּתֶם אוֹפִיר / כְּאֵשׁ לַהַב / אֵיכָה אָבְדָה
דִּבְרֵי צוֹפֶה / תּוֹרַת עַל פֶּה / מַאֲכֹלֶת אֵשׁ / הִיא עַל פָּנַי
עוּרָה לָמָּה תִישַׁן אֲדֹנָי.

הֲנִהְיָה כָּזֶה 97 / יָבֹא חוֹזֶה / זֶה לָנוּ אוֹת / כִּי חֵטְא גָּרַם
וַיֹּאמֶר אֵל / שׁוּב יִשְׂרָאֵל / כִּי עֵת צָרָה / נִסְתַּר אוֹרָם
זֹאת הַתּוֹרָה / שַׂק חָגְרָה / עַל כִּי שָׁוְא עָ־ / מְלוּ בּוֹנַי
עוּרָה לָמָּה תִישַׁן אֲדֹנָי.

חוּשָׁה מִפְלָט / לָתֵת מִקְלָט / כָּרוּ לָנוּ / זָרִים שׁוּחוֹת
טָמְנוּ רֶשֶׁת / דָּרְכוּ קֶשֶׁת / מוֹרִים מַמְרִים 98 / עָבְרוּ צַחוֹת 99
יָמִין פּוֹנִין / וּשְׂמֹאל מַטְמִין / תֹּאמַר חִזְקוּ אִמְצוּ בָּנַי
עוּרָה לָמָּה תִישַׁן אֲדֹנָי.

97 כאן המשקל לקוי.

98 הכוונה למומרים שהלשינו והסיתו.

99 כוונתה של מלה זו אינה ברורה.

השתדלות הקהלות להצלת שאר הספרים

לאחר שנשרפו ספרי־התלמוד באיטליה בראשית שנת שי"ד, נשקפה סכנה דומה לכל שאר ספרי היהודים, כי אותם כוחות־הריאקציה שהביאו לידי שריפת התלמוד שאפו להרחיב את הגזירה על כל ספרי היהודים, והמומרים שסייעו להם לגבי הגזירה הראשונה היו מוכנים לעזור גם בהרחבתה. אולם הפעם היו היהודים מוכנים לעמוד בפרץ ולמנוע את הגזירה החדשה. הם השתמשו באמצעים שהשתמש בהם יעקב אבינו בשעתו נגד עשו: דורון, תפלה, ומלחמה. תפלה, שהכריזו ימי צום בימים שני וחמישי ושני שלפני חנוכה שי"ד [100]. דורון, שקהלות איטליה שלחו צירים לרומא והשתתפו עם ראשי קהלת רומא בהוצאות כדי להטות את לבם של בעלי ההשפעה בחצר האפיפיור למניעת הרחבת הגזירה. ומלחמה, שמנהיגי קהלת רומא, ובמיוחד רבני רומא ר' מיכאל ב"ר יצחק, ר' יוסף ב"ר עובדיה די ארנייאנו, ואחרון־אחרון חשוב ר' יוסף מארלי, עמדו בפרץ, נימקו את טענותיהם והשתדלו בכל כוחם לבטל את טענת המומרים. על־כך מסופר באגרת שנכתבה מרומא לקהלה אחרת באיטליה:

"בזאת באתי לפני הדרת כבו' לבשרך בשורה טובה: דע, גבירי, כי שמעתי מבית דודי יצ"ו, כי יש תקוה מעסק התלמוד [101], כי האלוף ר' יוסף מארלי קבל מהפיפי' יר"ה לעשות כל מה שירצה מעסק הנז', ופלו' וחבירו [102] הלשינו

100 ז. שווארץ, ב"עלים לביבליוגרפיה וקורות ישראל" שנה ב', חוב' ב' (טבת תרצ"ו), עמ' 50.

101 הכוונה להמשך גזירת שריפת התלמוד, כלומר, לשאר ספרים.

102 הם שני המומרים שסייעו להביא לגזירת שריפת התלמוד.

אותו והרבה דברו נגדו ולא יכלו לענות אותו, כי נבהלו מפניו באמרו: אל תדברו אתם, כי אינכם יודעים לקרות בתורת משה. וכן עשה מחלוקת גדול עמהם, ונשארו בחרפה גדולה ובכלימה. ולכן בה׳ אנו בוטחים, כי למען רחמיו הרבים וחסדיו הגדולים יחום וירחם עלינו ולא יתן עוד למוט רגלינו, וכן יהי רצון אמן״ [103].

לבסוף מסר האפיפיור את הדבר להכרעה לועדת חשמנים, אבל סמך ביחוד על דעתו של החשמן סקריסטו (Sacristo), שהיה נחשב בעיניו כבקי בספרות-היהודים. בישיבת החשמנים של האינקביזיציה שנתכנסה ביום הששי ג׳ בסיון שי״ד (4 במאי 1554) קיבל האפיפיור דעתו של ההגמון סקריסטו שיש להניח ליהודים את שאר ספריהם. וביום 29 במאי 1554 הוציא האפיפיור צו, שעל-פיו על היהודים למסור את כל ספרי-התלמוד ושאר הספרים שמדובר בהם נגד הנצרות. אולם כל שאר הספרים יישארו בידיהם. באותו צו נקבעה גם צנזורה קבועה לשם מחיקת דברים אנטי-נוצריים המצויים בספרי-היהודים. צנזורה זו שימשה מקור צרות והיתה למפגע ליהודים במשך דורות הרבה. אולם בשעתו ראו יהודי איטליה בהכרעה זו נס, כי ניצלו כל הספרים שבידם חוץ מהתלמוד. יהודי רומא קיבלו ידיעות ישרות מתוך אולם האספה הגורלית, ומיד הזדרזו להודיע על הבשורה לשאר קהלות איטליה. באגרת שנכתבה מרומא לקהלה אחרת באיטליה נאמר:

״דעו נא רוזנינו, כי העיר ה׳ את רוח אדוננו המלך הפיפי׳ יר״ה לעשות קונגריגה [104] מחשמני החקירה [105] לפניו, ושם

103 ז. שווארץ, שם, עמ׳ 51.

104 Congrega אספה.

105 האינקביזיציה.

ידברו עמהם על אודותינו ויחליטו הסכמתו על עסקינו. וביום ו', ג' סיון, ד' לזה [לחודש מאי] באשמורת הבקר, הודיע לחשמני החקירה, ימצאו בחצות היום לפני מעלתם. וכן עשו, וכלם נקבצו באו לו, אחד לא נעדר, כל השבעה חשמנים וכל האסיסטנטי [106] ודייני החקירה הנהוגים להמצא בסודם. ונוסף עליהם המלאך הגואל ההגמון סַקריסטו, כי כן צוה המלך, כי למחייה שלחו אלקים לפנינו. וידבר אדונינו [האפיפיור] יר"ה על משפט ספרינו, ויתגודדו כמשפטם רוב חשמני החקירה והאריכו למעניתם להביא דבתם רעה והיותם ראויים לשרפה כלם, בלתי המקרא לבדה בלי פירוש. ה' צדיק קצץ עות רשעים, כי פלגי מים לב מלך ביד ה', והטה חסדו אלינו, והתחיל אדונינו יר"ה להשיב אליהם בחכמה ובדעת בלשון רכה להוציאם ממחשבתם הרעה אשר חשבו. ושאל את פי ההגמון סקריסטו, אשר ראה וידע מהות ספרים איך ומה הם. וידבר טוב עלינו במאד מאד, כי מאת ה' היתה זאת ומאתו מענה לשון החשמנים, כי חטאו לנו לשוב לדבר תועה עלינו ויתעמרו כל פועלי און. וידבר אדונינו יר"ה אתם קשות ויגער בהם ויהם מחנה מצרים. ויאמרו: זאת חשבנוהו כן הוא וכן תהיה, כי ישארו ליהודים יתר ספריהם עם כל פירושיהם, אך יזקקו אותם מהדברים אשר הם נגד האלוקי' ונגד האמונה בכללה. והאיש אשר יעשה בזדון וימצא בידו ספר לא מזוקק עונו ישא, ולא לנו משפט התמורה ביתר הדברים הכתובים בהם, ואם היהודים בענים לא ידעו דת האמתי, הם ישאו את עונם. ויהי בדבר אדונינו יר"ה כדברים האלה, חתו ולא ענו עוד החשמנים מוציאי דבה. והאחרים אשר ראו מחשבת המלך חזקו דבריו וידברו עלינו לטוב, כי ה' דבר טוב על ישראל.

106 assistenti העוזרים על ידם.

"ושימו לבבכם, אלופינו, כי ביום ההוא עמדו כל ישראל בכף מאזנים, ברוך ה' כי הכריע הוא את כולם. ולא היו ימים טובים על ישראל כיום ההוא, ולולי כי האריכה הקונגריגה ב' שעות ליל ש"ק [107], היינו שולחים פוסטה לכתחלה תכף בידענו הדברים האלה, כי יום בשורה היום הזה להשביע נפשכם השוקקה [108]. אכן רוח הוא באנוש לחשוב איך יחליט העסק אדונינו יר"ה ובאיזה אפן יוציא הדבר מן הכח אל הפועל, ולבנו הומה עד יצא כנוגה צדקינו להחיותנו כהיום הזה.

"ועתה עליכם המלאכה לגמור, וקומו השרים משכו מגן ותנו לכסף מוצא כי לא עת עתה לחשוב כי אם לרוץ אורח להשלים העסק, ואם אין קמח אין תורה. ואל תאחרו, פן ח"ו נזק יקרב באהלנו, כי צריכים אנחנו לתת לכל איש חוקו נדבה אשר דברנו בפניו, אם תחפצו שיצאו ישראל מהמבוכה הזאת. ועד כאן היה לנו לעשות, ויהיה טוב תשלחו אגרותינו זאת לשרי צבאות ישראל העומדים על הפקודים בועד כללי אם נאספו יחד, וגם המה ישמחו בטוב. חזקו ויאמץ לבבכם כל הירא את דבר ה', כי עתה עת לעשות, ויתהללו כל ישרי לב. ושלום" [109].

107 לפי השעון האיטלקי הנמשך עשרים וארבע שעות, משש בערב עד שש בערב. כלומר, שעה שמונה בערב לפי שעוננו.

108 אבל לא שלחו את הידיעה מיד מפני קדושת השבת, והמתינו עד צאת השבת.

109 ז. שווארץ, ב"עלים לביבליוגרפיה וקורות ישראל", שנה ב' חוב' ב' (טבת תרצ"ו), עמ' 51—52.

גזירת שריפת התלמוד באיטליה בתשרי שנת שי״ד (1553) והתפשטות הגזירה על פני צפון-איטליה בשנת שי״ט (1559), עוררה את ידם של מדפיסים יהודים בארצות של ישובים יהודים מאוכלסים, בפולין ובתורכיה, להתחיל בהדפסת התלמוד בארצותיהם.

בפולין התחילו להדפיס את התלמוד בלובלין בשנת שי״ט (1559), בעזרת הרבנים וראשי-הישיבות שהתחייבו ללמד בישיבות את המסכתות לפי סדר צאתן מבית-הדפוס. המדפיסים בלובלין, שישבו בארץ קתולית, חששו להזכיר בספרי-התלמוד שהדפיסו בפירוש את דבר הגזירה באיטליה. אולם אחד הפועלים, ושמו נפתלי, הביע את הדבר בדרך רמז. בשער מסכת סוכה שנדפסה שם בשנת שכ״ח, הוא מסיים את דבריו בתפלה לימות המשיח ובה הוא מביע תקותו לנקמה באש בהביאו את דברי הכתוב, ואלה דבריו:

״נזכה לעשות סוכה... בהר הקודש בירושלים, בקבוץ פזורי יהודה ואפרים, להשתחוות פני האדון ערב ובקר וצהרים לפרט ויצאו יושב״י ערי ישראל ובערו והשיקו בנשק ומגן וצינה בקשת בחצי״ם ובמק״ל יד וברמח ובערו בהם אש שבע שנים...״ [110].

וכן התחילו אז להדפיס את התלמוד בשאלוניקי. אולם

110 מאמר על הדפסת התלמוד לר׳ רפאל נתן נטע רבינוביץ, מינכען תרל״ז, עמ׳ 56. — המלה „יושבי״ והמלים ״בחצים ובמקל״ בגימטריא שכ״ח, שנת הדפסת המסכת.

המדפים משאלוניקי, ר׳ יוסף יעבץ, שישב בארץ הנתונה לשלטון תורכי, יכול היה להודיע בפירוש, שבמעשהו התכוון לקנא את קנאת התלמוד מידי שורפיו הנוצרים. באחד הספרים שהדפים בימים ההם בקושטא, הוא כותב:

״אמר המדפים בן לאדוני החכם השלם כה״ר יצחק בן הרב החסיד הדורש זכרם לחיי העולם הבא: קנא קנאתי לה׳ אלהי ישראל בראותי כי נשרפו התלמודים, אמרתי אל לבי עת לעשות לה׳ הפרו תורתו, אקומה נא ואבשרה אל בית המלך ואומרה להם, כי בחסד אלהים בטחתי, והשם אלהים יעזור לי, כי אחר השלמתי זה הספר, שהם תשעים ניירים ואולי יותר, שהם שלשים קונטריסים, ב״ה אתחיל להדפים התלמוד, אם יגזור ה׳ בחיים בסייעתא דשמיא ובסיוע מי שידבנו לבו לקרבה אל המלאכה מלאכת שמים. הרחמן יזכנו להדפיסם, ושלא נצטרך לזולתינו בביאת משיחנו במהרה בימינו אמן״ [111].

גם בשאר הספרים שהדפים ר׳ יוסף יעבץ משאלוניקי בזמן הדפסת התלמוד, הוא מזכיר את מפעלו זה. בסוף ספר ״תפלה למשה״ שהדפים בשאלוניקי בשנת שכ״ג, הוא כותב: ״מי שזכני להשלים הוא יזכנו להשלים כל התלמוד שהתחלנו״. בשער ״ספר הגדרים״ שהדפים שם בשנת שכ״ז, הוא כותב: ״ה׳ יזכנו להדפים כל התלמוד״.

אם אמנם זכה להשלים את כל מפעלו, אין אנו יודעים. אלינו הגיעו מדפוס זה רק מסכתות בודדות: בבא מציעא, שנדפס בשנת שכ״א; בבא קמא, שנדפס בשנת שכ״ג;

111 בהקדמות ספר שאלות ותשובות מהר״י ן׳ לב, שנדפס בקושטא בשנת ש״ך לערך. — ועיין: מאמר על הדפסת התלמוד לר׳ נתן נטע רבינוביץ, שם, עמ׳ 61—62.

שבועות, שנדפס בשנת שכ"ה; עבודה זרה, שנדפס בשנת שכ"ז; חולין (בלי שער).

אולם המדפיס ר' יוסף יעבץ חזר על מפעל זה שנית, והתחיל להדפיס את התלמוד שנית בקושטא בשנת שמ"ג (1583), ואף הפעם מתוך קנאת שריפת התלמוד באיטליה, כפי שהוא כותב בהקדמתו למסכת ברכות:

"הדור אתם יראי ה' וחושבי שמו... התיצבו וראו את ישועת ה' אשר האלהים עושה... למען הקים את סוכת התורה הנופלת ולמהדר ליה לתלמודא... ידו פרש צר על כל מחמדיה, שלח באש מקדשיה... ואת אשר היו אתנו פה מתמעטין והולכין אחרי בלותם גם מצד מקרי השריפות פעמים שלש אשר נשרפה לשרפה העיר הזאת קושטנדינא... והנה זה היום עשה ה'... ויער ה' את רוחו להחזיק במעוז הדפסת התלמוד בתכלית היופי והדיוק... ומדי שבת בשבתו נוציא לכם קונטרסים מן התלמוד נחלק לו ברבים ביד כל אדם שקונה אותו...ויהיו נפרעים ממנו מעט... וימצא התלמוד אח"כ שלם בידו..." [112]

גם מהדורה זו של התלמוד שנדפס בידי ר' יוסף יעבץ, ספק אם נסתיימה כולה. לידינו הגיעו רק מסכתות אלו: ברכות, סדר זרעים, שבת, עירובין, פסחים, ר"ה, יומא, סוכה, תענית, מועד קטן, מגילה, בבא מציעא, סנהדרין.

נסיון שלישי להדפיס את התלמוד כולו בתורכיה נעשה בשאלוניקי בסוף המאה השש עשרה ע"י ר' משה בן ר' שמואל די מדינה. הוא פנה לרבני ויניציאה וביקש מהם אגרת-המלצה לקהלות ישראל שיתרמו כסף לשם מפעל זה, ורבני ויניציאה נענו לו וכתבו באגרתם לקהלות:

"ובראותם [רבני שאלוניקי] כי מעט אשר היה ממנו לפניהם

112 מאמר על הדפסת התלמוד, שם, עמ' 129.

בדפוס, הסכימו להדפיסו שם, ובכמה נמוקים טעמם להועיל לטוב לנו כל הימים מפורסמת וניכרת אצלנו, כי לסבה ידועה החזקנו אותו בידינו..." [113]

לשם הדפסת התלמוד בשאלוניקי הביא בן הרשד"ם נייר ודפוס ופועלים מויניציאה, והדפים בהם בשנת שנ"ז (1597) את תשובות אביו חלק אורח-חיים, ובהקדמתו לספר זה הוא כותב: "וגם זיכני ה' להדפים גמרות ומסכתות". אולם מכל אלה לא הגיעה לידינו אף מסכת אחת.

113 כתבי ר' יהודה אריה ממודינא, מהדורת י. בלוי, בודפסט תרס"ו, סימן ק"ע.

אולם אף באיטליה עצמה לא התיאשו היהודים מאפשרות לחדש את הדפסת התלמוד. ואף על פי שלא עלה הדבר בידם, ראויים עצם מאמציהם להזכר כאן. השעה נראתה כשרה לכך בימי האפיפיור סיקסטוס החמישי. הדחיפה הראשונה באה מהועד שנתכנס בפדובה באביב של שנת שמ"ה (מאי 1585), שלשים ואחת שנה אחרי שריפת התלמוד. הועד היה מורכב מנציגי ארבע קהלות: מנטובה, פיוארה, גליל מילאנו, גליל פיימונטי. בחודש יוני של השנה שלאחריה, שמ"ו (1586) יצאו נציגי ארבעת הקהלות לרומא. ראש המדברים היה בא-כוח קהלת מנטובה, ר' בצלאל מסאראן, שהועד ייפה את כוחו להוציא כסף עד לסכום של עשרת אלפים סקודי. המשא-והמתן נפסק לשלש שנים, כנראה מחמת חלוקי-דעות בין קהלת מנטובה לקהלת פיראר. וכשנתחדש בחודש ספטמבר של שנת 1589 תפסה קהלת פיראר מקום בראש בצדה של קהלת מנטובה. בשנת ש"ן (1590) כבר עמד התלמוד להדפס, וכבר באו לידי הסכם עם המדפיסים בנוגע לתשלומים ועם נציגי הכנסיה בדבר המקומות בתלמוד שיש להשמיט בדפוס. אז החליט הועד בפדובה להטיל מס בשעור ארבעה אחוזים-למאה על רכושו של כל יהודי אמיד לשם ההוצאות הנחוצות להדפסת התלמוד ומינה לגזבר המס את הגביר שלמה מפאנו בפיראר. אולם בינתים מת האפיפיור סיסקטוס החמישי, ובמקומו נבחר לאפיפיור אורבן החמישי שבא מכוחה של הכנסיה הקנאית בספרד, והתקוה נגוזה. אולם זמן-כהונתו של זה לא ארכה אלא שנים-עשר יום. וכשעמדו לבחור באפיפיור חדש סייעו היהודים מאחורי הפרגוד

לבחירתו של החשמן ספונדראטו (Sfondrato), שהיה ידוע להם כידידם, ואמנם נבחר ביום 6 בספטמבר 1590 ונקרא שמו גריגור הארבע-עשרה. ושוב נתעוררה התקוה להדפסת התלמוד. אולם לאסונם של יהודי איטליה לא ארכה אפיפיוריותו של גריגור הארבע-עשרה אלא עשרה חדשים, ועם בחירתו של קלימנס השביעי על כסא האפיפיור בראשית שנת 1592 נגוזה התקוה לחלוטין. הד לתקוה שעוררה בחירתו של גריגורי הארבע-עשרה בקרב יהודי איטליה אנו שומעים מתוך מכתב שכתב אחד מיהודי פיראררה למנטובה. הוא מודיע שהחשמן ספונדראטו נבחר לאפיפיור וכותב עליו:

"וקודם שנכנס בקונציסטוריאו [114] הלכו היהודים להשתחוות לו ולשחר פניו ובפיו מלא לאמר אליהם כי מעולם היה אוהב היהודים, ואם היה עולה לגדולה זכר יזכרנו עוד, באופן בחסד ה' בטחנו עוד תשוב עינינו לראות טוב והדפסת התלמוד אשר עיני כל ישראל עליו" [115].

מקץ ארבע מאות שנה

קהלות ישראל באיטליה לא הצליחו בהשתדלויותיהן לחדש את הדפסת התלמוד בארצן, ובמשך כל ארבע מאות השנים שעברו מיום שריפת התלמוד ועד היום, לא נדפס עוד התלמוד באיטליה.

אולם מה שלא עלה בידי יהודי איטליה, עלה בידי אחיהם שבשאר הארצות. ומה שהיה חסר עם הגזירה על הדפסת התלמוד באיטליה, נתמלא על-ידי הדפסת התלמוד בתורכיה, בפולין, בהולנד ובארצות אשכנז.

114 Concistorio, מועצת החשמנים.

115 י. זנה, שמונה מכתבים מפיראררה מן המאה הט"ז, ברבעון „ציון" שנה י"ז (תש"ב), עמ' 148—156.

אלא שהפגם לא בא על תיקונו כל־צרכו. הצנזורה שהוטלה על־ידי הכנסיה הקתולית לאחר שריפת התלמוד, הורגשה בכל מהדורות התלמוד שנדפסו במשך ארבע מאות השנים האחרונות. ואפילו במקומות שבהם לא היתה יד הכנסיה תקיפה, הטילו קהלות ישראל על עצמן צנזורה פנימית, כי זכר שריפת התלמוד לא מש מלבם, ומוטב היה בעיניהם להשמיט או לשנות מקומות בתלמוד שלא היו לרצון הכנסיה הקתולית מלסכן את ספריהם סכנה כל־שהיא.

ועוד פגם לא בא על תיקונו. התלמוד לא נדפס מעולם בארץ־ישראל, ערשה ומולדתה של המשנה, של התלמוד הירושלמי ושל רוב הספרות התלמודית.

ועתה במלאת ארבע מאות שנה לגזירה שגזרו צרינו על התלמוד, טוב לדעת ששני הפגמים הללו עומדים להיתקן בירושלים, שבה מכין עתה חבר חכמים ולמדנים את "הש"ס הארץ־ישראלי השלם", שיכלול את הבבלי והירושלמי.

מהדורה ארץ־ישראלית זו של שני התלמודים תהא מבוססת, לפי התכנית שנתפרסמה, על כתבי־יד ודפוסים ראשונים שדינם כדין כתבי־יד, תהא חפשית לגמרי מכל צנזורה חיצונית או פנימית, תכלול את כל שינויי הנוסחאות על־פי כתבי־יד וספרות הגאונים והראשונים, ובשולי גליונותיה מסורת התלמוד המושלמת, כלומר, ציונים למאמרים המקבילים לדברי הגמרא בכל ענפי ספרות חז"ל לכל פזוריה, ותהא מעוטרת במבואות, פירושים ומפתחות.

מהדורה כזו של שני התלמודים יהא בה כדי להקל על הלימוד והעיון בתלמוד ולעורר לחקר נבכי התלמוד. ולואי ותצא־לאור בקרוב, והפגם שנפגם ברומי לפני ארבע מאות שנה יבוא על תיקונו השלם בירושלים.